

VEIKORO LEWAI VAKAMATAU

VOLA DUSIDUSI NI LEWA MATAU

Vakavinavinaka

Na Governing Water (2004 – 2007) e dua na project ka vakailavotaka na European Commission. E kena i naki me tara cake na noda kila ka vaqacacotaka na kena veitalanoataki na bibi ni vakatulewa matau ka vakayagataki na wai me i dola ni veivosaki ena dua na loma ni koro kei na veikorokoro ena noda Vanua ko Viti..

E sivia e 40 na koro vaka-Viti kei na veikoro vakavavalagi e loma i Viti Levu kei Vanualevu era okati ena project oqo. E rauta e 300 na dauniveivakavulici ena koro kei ira era veivakavulici e koronivuli e ra a vuli ena project oqo na Governing Water. Ena nodra vuli gona o'ya, a mai volai kina e 45 na i tuvatuva ni cavuikalawa ki na kena wali na leqa se community-based management plans kei na i tuvatuva ni kena qaravi na wai me rawa ni tara cake na bula vakoro kei na lewai vakamatau ni i vurevure ni wai.

Na tabana ni Live & Learn Environmental Education e gadreva me na vakavinavinakataka na:

- ❖ Na European Commission ena nodratou veitokoni ena tabana ni European Initiative for Democracy and Human Rights Programme
- ❖ Na Vale ni volavola ni Yasana kei DO e na yasana o Tailevu, Naitasiri, Serua, Ra, Ba, Cakaudrove, Macuata kei Bua.
- ❖ Na Minisitiri ni Tabana ni Taukei, Veivakatorocaketaki, Vuli kei na tabana ni Bula.
- ❖ Na veikoro ka ra okati ena porokaramu oqo e Vanualevu kei Viti Levu raraba.
- ❖ Na tabana ni World Health Organisation (South Pacific Regional Office); South Pacific Applied Geoscience Commission; School of General Studies, Fiji Institute of Technology; and Institute of Applied Sciences, kei na Univesiti ni Ceva ni Pasifika.

E gadreva me na vakavinavinakataka tale ga na:

- ❖ **Participatory Learning & Action- A Trainers Guide:** Pretty, J; Guijt, I; Scoones, I & Thomson, J: 1995: International Institute for Environment & Development, UK.

Na i Vola ni Governing Communities.

Na i vola dusidusi ni Koro Lewai Vakamatau e a tabaki rawa ena nodra veitokoni na veikorokoro, o ira na veitabana vakamatanitu, veitabana sega ni vakamatanitu, veitabana ena yatu Pasifika, na veika e caka ena koro, na i yaya ni veiqaravi ena koro kei na veika e vulici rawa.

Na i vola dusidusi oqo ena rawa ni vukea cake na bula ni veirogorogoci ena koro kei na veiliutaki vinaka. Ena Vuli Vakailawalawa, era na vakarautaka na lewe ni vuli na uto ni veivosaki ka ni ra na veisoli vakasama ena veika era sa kila, vulica se nanuma ni yaga. Na veitalanoa vaka oqo ena rawa ni yavutaka na vakatulewa e lewai vakamatau.

Copyright © 2007 Live & Learn Environmental Education

E vakarautaka na lewe ni vola oqo o Simione Kototuibou, Vasiti Seruvatu, Sharon Marks
Na biu vata kei na kena tuvani matau e qarava : Marie Fatiaki kei Alex Ralulu

Na i vola oqo e na rawa ni vakayagataki ena caka vuli ka me kakua ni laki tabaki tale se so na i wase ni vola oqo me la'ki vakayagataki tale ni bera ni soli na veivakadonui mai na vale ni volavola ni Live and Learn e Viti.

Ke so na vakatataro, me na qai volai ga mai ki:
Live & Learn Environmental Education
87 Gordon Street, Suva
Private Mail Bag
Ph: +679 331 5868; Fax: +679 330 5868
Email: livelearn@connect.com.fj;
Web: <http://www.idea.org.au/liveandlearn/>

Linking Knowledge To Change

Na cava na lewe ni Vola Dusidusi?

Tabana

Na i Vakamacala Taumada ni Veikoro Lewai Vakamatau

A Na Veiculutaga Digitaki ni Veikoro Lewai Vakamatau

1. Tarai cake ni Lewa Matau	2-9
Na Kilai ni Lewa Matau : Na Vunikau ni Vakatulewa.....	14
Na i Sala Veivakurabuitaki.....	16
Na Cakacakavata.....	17
Na i Vesu ni Vanua.....	19
Na nodra i Tovo na vei Manumanu.....	21-26
O Cei na i Liuliu Vinaka.....	27
Dikeva na nomu Veiliutaki.....	28
Veiliutaki kei na Vakatulewa.....	31
Mera Vakaitavi na Lewe ni Vanua.....	34
Duavata ena Veika Kece.....	37
2. Cavuikalawa kina Veisau	39
Digidigi Vakarautaki.....	40
Na Qaravi ni Vakatulewa kei na Veileti.....	41
Na i Tutu kei na i Tavi.....	45
Tauyavu ena Taudaku ni i Tikotiko.....	47
Veivakatorocaketaki kei na kena i Vakaraitaki.....	49
Navunavuci ni Veivakatorocaketaki.....	51
Na i Tuvatuva Vakavula.....	55
Navunavuci Vakoro.....	56
Tarai Cake ni Veitokani.....	59
Dikevi ni Veisau.....	62
Na i Kuri ni Ulutaga	64-72

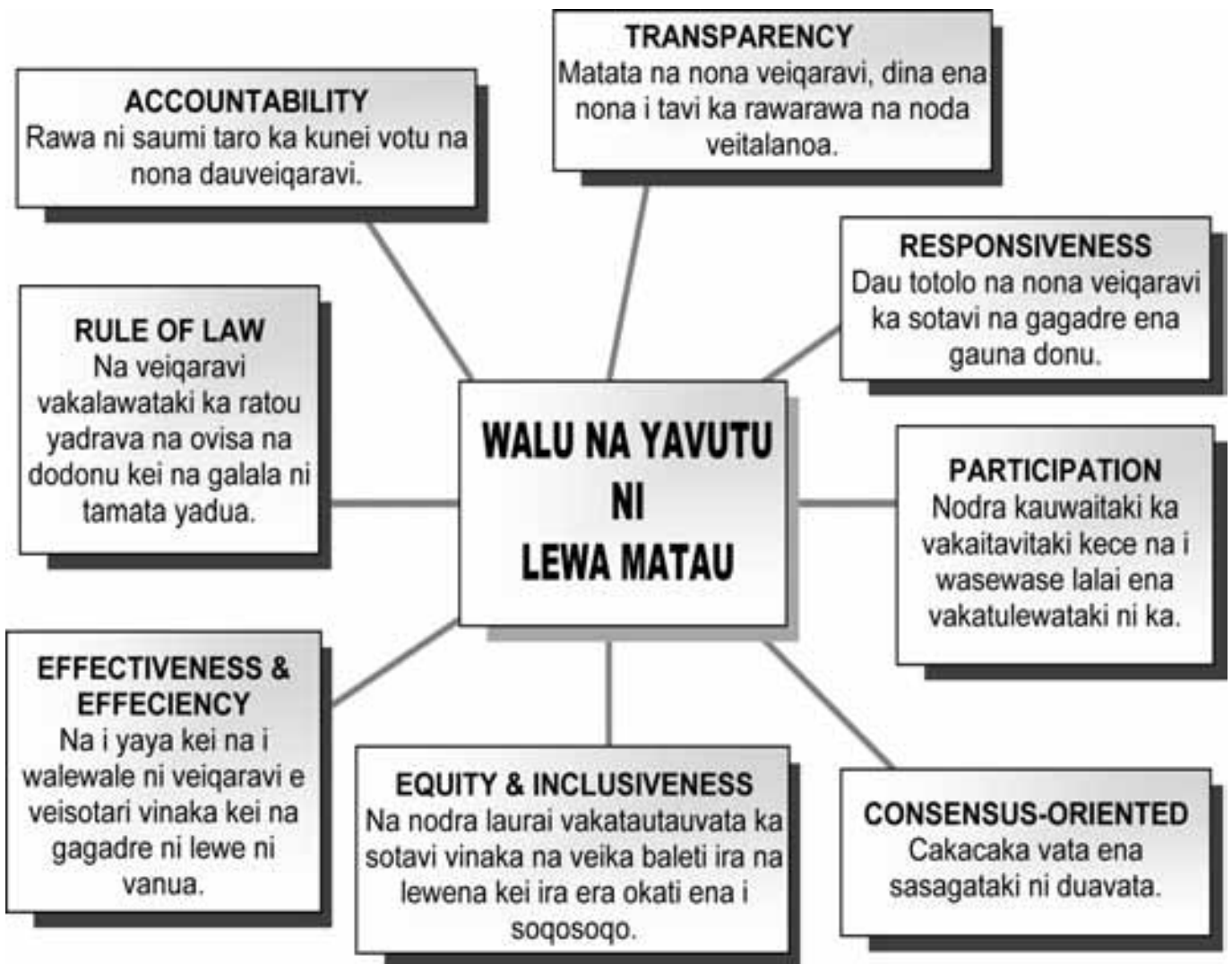
Veikoro Lewai Vakamatau

Na vosa oqo na 'governance' se na Vakatumu e vakabalebaletaki ena veisala eso e da rawa ni lewa kina vakamatau na noda dui bula yadua. E vakaibalebaletaki tale ga ena i tuvatuva matau e muri ni bera ni da vakatumu ena dua na ka me vakayacori. Na Lewa Matau e vaqacacotaka na cakacaka vata; e tekivu sara ga ena noda veitikitiko ka ni rokova ka doka na lewa kei na dodonu ni veitamata yadua.

Na Bula Lewai Vakamatau ena yaco ena dua na vanua ka maucokona tu na i tuvatuva me baleta na veika kece e baleti ira.

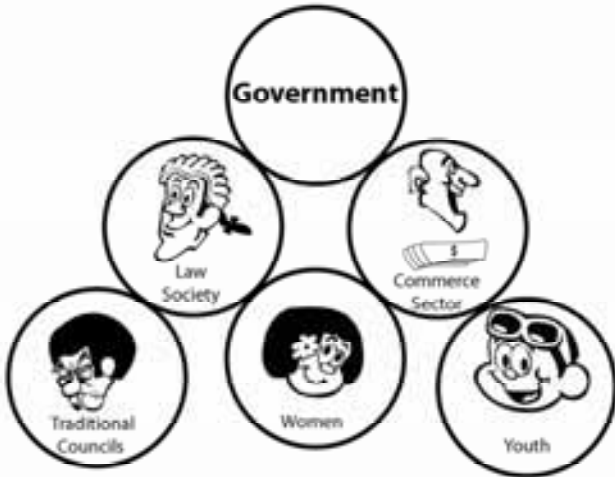
E na kunei votu ena vanua ka maroro, qarauni, liutaki ka karoni vakavinaka sara na veika baleti ira mai vei ira kece na lewena ka vakabitaki talega na kena rogoci na domodra kece ena gauna ni vakatumu eso.

Na vakatumu Matau o ya na cakacaka vata, wiliki iko ena ka kece ga, tukutuku vakadodonu, rokova na dodonu ni tamata yadua ka tokona na lawa ni vanua.

Lewa Matau

Na Lewa Matau e dua na ka bibi ena bula kei na tubu cake ni dua na vanua vinaka ka sautu. E vukea tale ga me tara cake na bula ni noda veidinadinati, duavata, yalo vata kei na tiko veisaututaki.

Na Lewa Matau e nona i tavi na matanitu, veisoqosoqo lalai, dau ni bisinisi, cakacaka vakamatanitu, tabana sega ni vakamatanitu, liuliu vakavanua, liuliu ena veikoro kei ira kece ga na tamata.

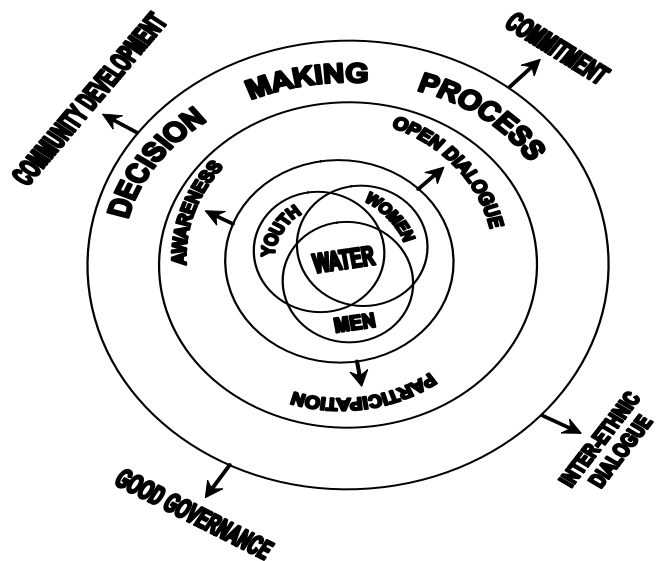

'Na vakasama ni kena qaravi na wai e uasivi duadua ka ni solia e dua na gauna vinaka vei ira na veiliutaki me ra kauwaitaka kina na nodra gagadre na lewe ni vanua. Na nodra liga vata na lewe ni koro e dodonu me vaqacotaki.

Pretty Lal of Rakiraki.

Na veiliutaki matau e rogoca na domodra na i wasewase lalai, rogoca na domodra na sega soti ni dau vakatulewa ka kauwaitaka na gagadre ni veitamata yadua ena veisiga ni mataka.

Na Lewa Matau e i vakarau ni veiliutaki kei na lewa. E vinakati kina na vosa vakadodonu, wiliki ira kece na lewe ni vanua ka veiqaravi vei ira ena veigauna kece. E na matata na veiliutaki ke matata na i tavi me qaravi. E na vinaka sara ke volai vakamatata tu na i tavi ni lewe ni vanua me vukei ira na veiliutaki mai muri.

Na Lewa Matau e na yaco ke rogoci na nodra gagadre na lewe ni vanua, vakaitavi na marama kei na i tabagone ena vakatulewa, matata na lewa ka basika na duavata kei na qaravi ni tavi mai vei ira kece na lewena.

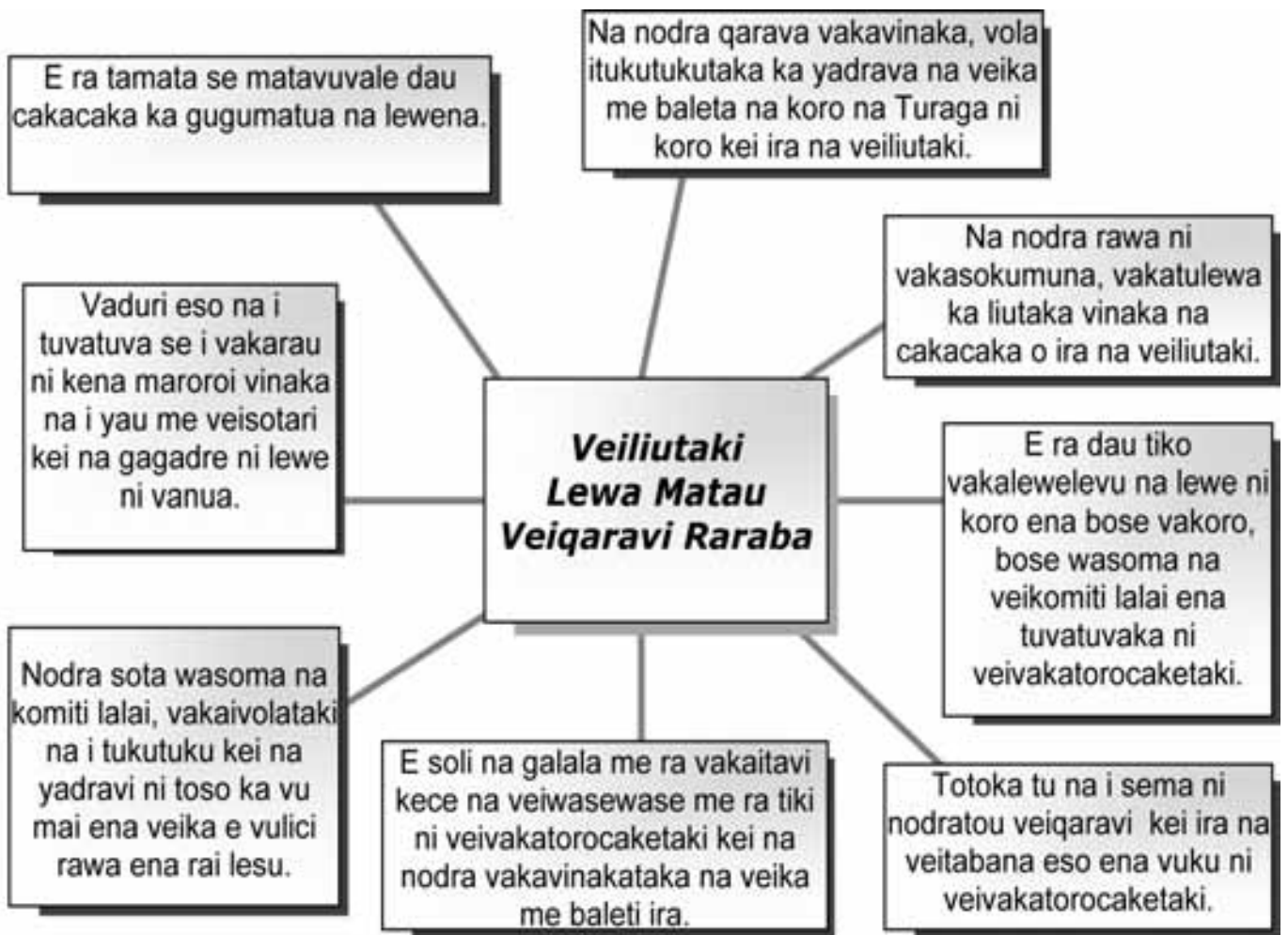
Veiliutaki, Lewa Matau kei na Veiqaravi Raraba

Ena gadrevi na i liuliu ka rawa ni ra qarava vinaka na veika me baleta na koro raraba, veivakatorocaketaki, vakatulewa vinaka, dau cakacaka, dikeva na toso ni vanua kei ira ka rawa ni ra semata na veiwekani kei ira na veitabana vakamatanitu se veitabana tale eso.

Na matata ni cicivaki ni bula vakoro e bibi ena veikorokoro vaka-Viti. Na tarai cake ni bula vakaivakarau ena veikorokoro e veiwekani voleka sara kei na lewa matau, matata ni cicivaki ni koro kei na matata ni tuvatuva ni veika raraba ni koro.

‘E levu sara na dredre au sotava ena veisiga ena noqu veiliutaki. Au vulica rawa ena ‘Vuli Vakailawalawa’ ni dodonu me levu sara na noda vosota na veiliutaki vei ira eda veiqaravi kina.’

Turaga ni Koro, Navuvuni, Ra.

Na nodra vakaitavi kece na lewe ni koro ena tuvatuva kei na nodra yadrava na nodratou i tavi na i liuliu, komiti ni koro kei ira kece na lewena ena rawa ni vukea cake na bula vakaivakarau ena dua na vanua.

Na veivakatorocaketaki ka lewai vakamatau na veika e baleta e vukea na bula vakaivakarau, bula veisaututaki kei na tiko vinaka vei ira na lewena.

Na i Dusidusi ni Veikoro Lewai Matau

Na i Vola Dusidusi oqo e vakarautaka eso na i vakaraitaki vinaka ena veikoro, na cavuikalawa kei na so na i ulutaga ka rawa ni tara cake kina na lewa matau, na dikevi ni leqa kei na cavuikalawa eso me wali kina na leqa.

Na i ulutaga e na i vola e caka sara ga me veiganiti kei ira na lewe ni vuli ka sotavi tale ga nodra gagadre na dau ni veituberi.

'Na vuli ni 'Governing Water' kei na & Vuli Vakailawalawa e vakamataraitaki au me'u dau tuvatuva ka ena veivakatorocaketaki ena koro. Qqo sa tiko na komiti ka qarava na wai na vuli kei na komiti ni koro. Na kena duri na veikomiti oqo e vukea na kena rawati e vica na sasaga levu ena loma ni koro.'

*Turaga ni koro,
Tavulomo, Bua*

Na i rogo mai Tavulomo, Bua

'Keimami sa vakadonuya vakoro me sa dua na 'solar' me vukea na voli waiwai ni dini ni pamu ni wai. Me dua tale ga na tani ni wai levu me rawa ni tara na tubu cake tiko ni wili-wili ni lewe ni koro. Keitou sa tarai iratou oti na tabana ni Mineral Resources ka ratou sa mai qiva oti na wai ka vakarautaka tale e dua na i pamu.'

'E ratou sa biuta oti e dua na i tuvatuva na komiti ni vuli me sa yadravi na nodra vuli lesoni na gone vuli ka me kua tale ga na vakalutu vuli. Sa laurai na votukana ena toso vinaka ni nodra rawa ka ni la'ki cava na yabaki.'

Na i rogo mai na Veikoro Sasa/Namama, Macuata.

E a qaravi na nodra vuli na dauniveivakavulici e Macuata ena koro o Sasa ka 5 na kilomita ena Ceva kei Labasa tauni.

E a dua vei ira na lewe ni vuli oqo o na i Talatala Waisale Vuli ka sa bau vakacautaka na yaga ni vuli oqo ena nodra bula ena veisiga ena nona veidutaitaka vata na i naki ni vuli kei na vakasama vaka-lotu.

Ni oti ga na vuli siga tolu, e a vakayacora sara na veisiko na Turaga na i Talatala kei iratou na lewe ni vuli ki na veivuale yadua ena loma ni koro. Na i naki ni veisiko oqo me dikevi kina na veileqa yadua ni veivuale ka veivosakitaki tale ga na sala e rawa ni wali kina.

E levu sara na leqa kei na vakatutu e veivosakitaki raraba kei iratou na dauniveivakavulici ena veisiko oqo. E levu ga na leqa era laveta cake mai na veivuale o 'ya na bibi ni veivakaduavatataki. E vakatale ga kina na nodra qaravi na i taba qase kei ira era vakaleqai vakayago ena loma ni koro. Na gagadre ni kena vakavinakataki ni wai ni gunu e a laveti cake tale ga mai.

Na veileqa kece oqo e a kau cake ki na bose vakoro. E mani yaco me ra sa dau bosebose wasoma na veiwasewase me rawa ni levu na veitalanoa ka vakavinakataka tale ga na nodra veiwekani. A duri tale ga e dua na komiti ni wai me liutaka na kena qaravi na veika me baleta na wai ena loma ni koro.

Dauniveituberi ena koro Nemani Kamanalagagi, kei ira na marama ena vuli ni Governing Water ka qaravi e Sasa.

'O ira na lewe ni vuli ni GW Workshop e Sasa ena nodra vuli mai vei ira tale eso

Na i Rogo mai na Veikoro

Ena nodra veivuke na dauniveivakavulici ena koro, era vakaraitaka ni ra tovolea tale ga me ra walia na veileqa ni matavuvale e basika mai. E ra sa qai veivosaki wasoma ka ra tovolea me ra walia na veileqa eso e tara na nodra bula vakamatavuvale. Sa mani yaco me levu kina nodra vakaitavi na marama kei ira na i tabagone ena veivosaki kei na vakatulewataki ni ka.

E ratou vakaraitaka tiko na marama ni Sasa na nodratou cakacaka.

‘ Na yavu ni Lewa Matau e rau veiwekani voleka kei na yavu ni bula vakayalo ka ni basika kina na tiko sautu kei na bula ni dua na vanua...’

...E levu e ra sarava na veisau ka ra kaya ni oqo na mataqali vuli me caka ena koro ka ni sotava na nodra gagadre ka yaga sara vakalevu ena nodra bula yadua.’

Na i Talatala Vuli

Na veisiko oqo e vakadeitaka vei ira na veimatavuvale ni tiko eso ka ra kauwaitaka na nodra gagadre kei na leqa. Na veisiko oqo e veivakayaloqaqataki, vukea na nodra kila ka, ka tara cake na nodra bula vakaveiwekani ena loma ni koro.

‘Na vuli ka vakarautaka na Live & Learn, e vukea cake na neimami tavi na veiliutaki ka vakaukauwataki keimami na marama me keimami doudou ena vakaraitaka e so na neimami vakatutu ena loma ni matavuvale se koro raraba.’

*Liuliu ni Marama,
Namama, Macuata.*

‘Vei au mada ga, na vuli ni Governing Water e dolava sara ga na mataqu ena sala me’u qarava vinaka kina na noqu matavuvale kei na sala me’u cau kina ena koro,’

*Niumai Sabina,
Nawaqarua, Ba*

Na i Rogo mai na Veikoro

Koro ko Veinuqa, ena yasana 'o Tailevu

Ena gauna ni vuli e Veinuqa, a bau vakadreti tale ga kina na na ca ni gunuvi ni wainimate ni veivakamatenitaki kei na mate rerevaki na HIV/AIDS. E ra a bau sureti talega na vakaillesilesi mai na Tabana ni Bula mera mai vosa vei ira nai tabagone me baleta na mate oqo. E rauta ni 50 na i tabagone era tiko rawa ena vuli oqo ka levu vei ira era se qai rogoa vakadua na mate oqo na HIV/AIDS.

Lewe ni vuli vakailawalawa ena koro ko Veinuqa

E levu sara na vakatataro ka levu sara tale ga na ka vovou e veivosakitaki rawa ena vuli oqo mai vei ira na lewe ni vuli kei ira na dauniveituberi. A tekivu na vuli ena vitu ka laki cava ena bogi levu ena levu ni veika e veitalanoataki ka ni oqo e se qai matai ni vuli me qai vakamatatataki kina na leqa lelevu oqo.

Koro ko Nukubolu ena Yasana ko Cakaudrove

Na nodratou i tuvatuva vakayabaki na koro o Nukubolu e vakamatatataki toka kina na kena vinakati me vakavinakataki na nodra i vurevure ni wai, tara e dua na nodra vale vakoro ka vaka kina na kena ta e dua na rara ni qito me nodra na i tabagone

E vakamacalataka na i tuvaki ni wai na Turaga ena koro o Nukubolu

E ratou dau vakaqara i lavo talega e tautuba me rawa ni veivuke ena nodratou samaka na rara. Ena gauna oqo, ni oti na bose vakoro ena veimataka ni Moniti, era dau lako kece na lewe ni koro me ra la'ki samaka na vanua sa nanumi me ta kina na nodra rara ni qito na i tabagone ka ra dau vakayagataka ga na i yaya lalai me vaka na i sivi kei na mataiva. Ni kua e sa levu sara na vanua e ra sa dau qito kina na gone.

Ena gauna oqo, era solia kece na nodra i gu ena nodra qarava na nodra project. E toso sara tiko vakamalua ka ni ra vakayagataki ira ga na lewe ni koro kei na i yaya era taukena. Na project oqo e vakaukauwataka ka vakaduavatataki ira me ra kila ni cakacaka vata e kauta mai na veisau ena nodra bula yadua.

Na i Rogo mai na Veikoro

Koro o Navuso , Yasana o Naitasiri

E na gauna ni vuli ni 'Governing Water' , e ratou a vakaraitaka na mata ena koro o Navuso ni benuci ni wai e leqa levu tiko ena koro. Na uciwai lailai ka takoso tiko ena loma ni koro e dau boi ena levu na gauna baleta ni soqona kece tiko na benu e lako mai ena veivalevale yadua.

A vakaraitaka na turaga ni koro me ra sasaga vakaukauwa ena kerei na veivuke mai tuba ka tovolei talega me la'ki sikovi na DO ni oti e veimacawa rua me baleta na leqa ni uciwai 'oya.

Ni oti e vica na veisiko veitarataravi 'oya, e ra sa qai samaka eso na cakacaka vakamatanitu na uciwai ka mai veivuke sara vei ira. E ra sa qai kila me ra qarauna na nodra i tikotiko ka me laveti cake totolo mai na leqa ni bera ni qai levu ka sau levu talega.

Koro ko Nailega, yasana ko Tailevu

Na leqa a laveti cake mai vei iratou na i tabagone e Nailega 'oya na lailai ni vurevure ni lavo ena koro. E na nodratou sasaga, eratou tuvana e dua na i tuvatuva ni cakacaka ka tiko kina na teitei (dalo kei na tavioka) me nodra i vurevure ni lavo. E ra kerea na nodra veivakadonui na qase ena dua na tiki ni qele voleka e kea ni bera ni ra tekivu.

E na gauna oqo, e ratou sa rawata e sivia na 10,000.00 na dola mai na nodra volitaka na nodra i tei. E veivuke ena voli ni nodra i yaya ni qito rakavi kei na pasi polo (netball). Na ka e yaco oqo e vakauqeti ira na i tubutubu kei ira na i tabagone me ra cakacaka vata ena veivakatorocaketaki eso ena nodratou koro.

Na i vakaraitaki ni project ni vaqara i lavo ena koro.

Na Veiulutaga Digitaki ni
Veikoro Lewai Vakamatau

Tarai Cake ni Lewa Matau

Na Kilai ni Lewa Matau : Na Vunikau ni Vakatilewa

45 na Miniti

Kena i naki: Me vakamatatataki ka vakadikevi na sala eso e na rawa kina na veiliutaki vinaka.

Veika me na Vakarauteki: Newsprint ka tabaki kina e dua na vunikauga sega ni vakadrauna, peni ni volavola (markers), draunikau, vuanikau kei na waka ni kau koti rawa.

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Ni bera ni tekivu na leseni, tabaiyaloyalotaka na vunikauga sega ni vakadrauna e na newsprint ka vola ena tolo ni kau, 'veiliutaki matau'.
2. Tarogi ira na lewe ni vuli se cava sara mada na "Veiliutaki Matau" ka vakamacalataka ni da na veivuke ena kena vakamatatataki e so na vakanananu ena newsprint.
3. Wasei ira na lewe ni vuli me vakatau mai na kedra i wiliwili. Solia na draunikau, na vuanikau, kei na waka ni kau ki na veiwasewase.
4. Kerei ira na lewe ni vuli me ra vakasamataka na cava sara mada na Veiliutaki Matau ka me ra qai vola ena draunikau. E rawa ni ra na vola talega e so na vosa veiwekani vata kaya.
5. Kerei ira na lewe ni vuli me ra na qai wilika na veika e ra vola ka vakabira ena tabanikau.
6. Tarava, kerei ira na lewe ni vuli me ra vakasamataka e so na ka vinaka e na rawa mai ena Veiliutaki Matau ena bula ni tamata yadua, ena koro kei na veitikotiko voleka. Me volai na ka e yaga e na bula vakailavo, veiwekani kei na veika bula e tu vakavolivoliti keda ena vuanikau.
7. Me ra wilika ka vakabira ena tabanikau na vuanikau era sa vola oti.

Draunikau – Na i balebale ni Veiliutaki Matau se na vosa e rau i balebale vata.

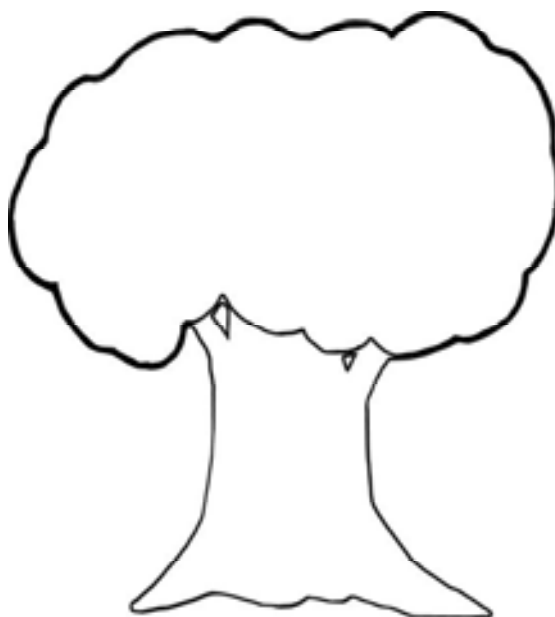
Vuanikau– Na vinaka ni Veiliutaki Matau veikeda yadua se i tikoitko.

Waka – na cava e rawa ni caka me rawa kina na Veiliutaki Matau.

8. Me tarogi vei ira na lewe ni vuli se na veika oqo e gadrevi me na tiko tale ga ena nodra koro? Taroga se cava sara mada e na rawa ni caka me rawati kina na veika sa volai koto e cake? Solia na gauna me rawa ni ra vola na nodra nanuma ena waka.
9. Me ra qai wilika na veika era vola ka me kabi sara me waka ni vunika ka tabaki toka ena newsprint.
10. Liutaka e dua na veivosaki vakailawalawa:
- E vinaka li vei keda na veiliutaki matau? Baleta na cava? E vinaka vakacava ena veika e tu vakavoliti keda? E yaga vakacava ena bula ena veisiga? E yaga vaka cava ena bula vakailavo?
 - Na cava e yaga kina vakalevu na waka ni kau? Na cava mada e so na waka kaukauwa era volai koto?
 - Na cava ena yaco kevaka e kautani na waka? Na cava ena yaco ke sega na ka e gadrevi me rawa kina na veiliutaki vinaka?
 - Me veitalanoataki na nodrau veiwekani na waka kei na vuanika? E da rawa ni vakacokota vakacava kei na veiwekani se bula ena koro?
 - Me veitalanoataki e so na i vakaraitaki ni veiliutaki vinaka eda sa vakayacora tiko e vale, wasewase se koro.

Tukutuku nona na Dauniveituberi :

- Me volai na walu na i valavala ni bula era veiwekani kei na veiliutaki matau ka me qai kabi e lalaga. Me qai vakayagataki ena veivosaki.
- E rawa ni vakayagataki talega oqo ena dikevi na veika e rawa ni sega ni rawati kina na veiliutaki vinaka.

Na i vurevure ni wai savasava e tautauvata kei na veiliutaki matau.

Ke savasava na i vurevure ni wai, era gunu wai vinaka ka ra na bulabula talega ia ke duka na wai, era na tauvimate o ira era gunuva. Kevaka era yalo dina, tukutuku vakadodonu ka wiliki ira ena veika kece ga ena koro, era na duavata ka tiko marau na lewe ni koro”

Kena i naki: Me da kauwaitaka na nodra veigagadre kei na nodra kauwai o ira tale eso.

Veika me na Vakarauteki: Newsprint, peni ni volavola se maka, Tiki ni veva lalai kei na penikau.

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Solia na tiki ni veva lalai, na veni ka vakamacalataka vei ira na i wasewase ni;

O a kunea e dua na i sala veivakurabuitaki ka rawa ni vakarauteki na ka ga o gadreva.

2. Kerei ira me ra vaqara e dua na kedra i sa se toso ga vei koya ka toka e yasadra.

3. Tukuna vei ira:

“Kevaka e soli na galala mo veisau, na cava e tolu na ka o na gadreva mo veisautaka?”

4. Me ra veitalanoataka ka vola sobu na nodra nanuma.

5. Ni oti e 5 na miniti, me volai ena newsprint qai tukuna vei ira na lewe ni vuli ni:

“Ke mani soli e dua na gauna mo i Liuliu ni dua na vanua ena loma ni tolu na vula, na cava mada e tolu na ka o na veisautaka e na i tutu oqo?”

6. Ni oti e 10 na miniti, me volai na nodra nanuma ena newsprint ka liutaka na veitalanoa ena veitaro eso ka volai koto era:

- Na cava o nanuma kina ni veisau oqo e yaga vei iko?
- Na cava o gadreva kina na veisau oqo vei iko se nomu koro?
- Ke mani yaco na veisau oqo, na cava mada na kena revurevu?
- Ena veiliutaki, na cava mada na i vakatakilakila ni veisau o nanuma?

Na Cakacakavata

30 na Miniti

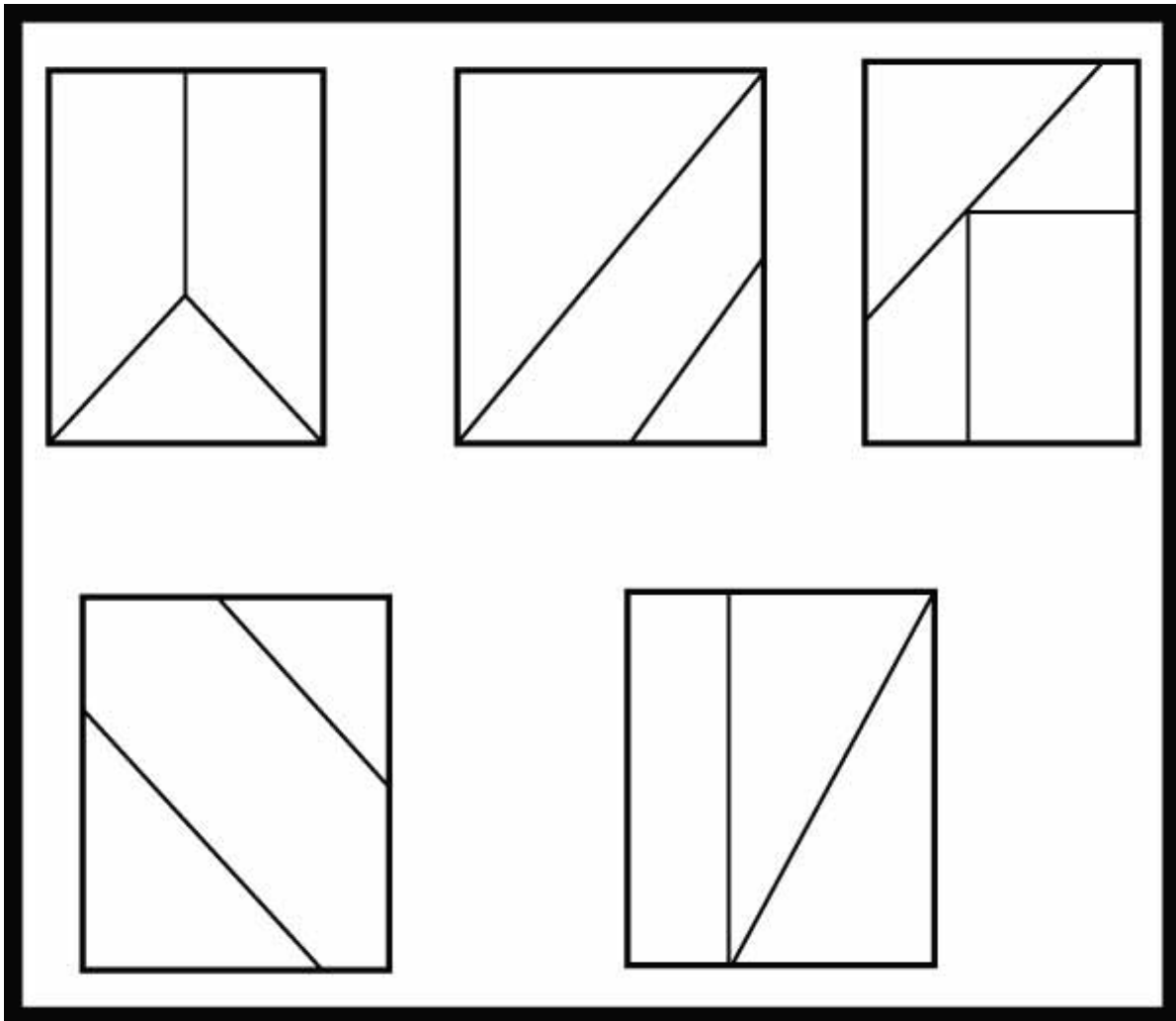
Kena i naki: Me ra vakayarayarataki me ra dau vakaitavi kece ka cakacaka vata.

Veika me na Vakaraautaki: E lima na tiki ni 'cardboard' me vaka e vakaraitaki ena i yaloyalo, kei na lima na waqa ni vola me ra na tawa kina na tiki ni 'cardboard'

Kena i Vakaraitaki:

Ni bera ni caka na lesoni, me ra kotikoti na cardboard me vaka sara ga e tabaki tiko ena i yaloyalo.

Mera na veiwaki vinaka na tiki ni cardboard koti oti ka ra qai tawa ena waqa ni vola vakaraautaki.

Eso na i kotikoti o rawa ni vakadadamuria, e rawa ni o lewa ga na nomu i kotikoti

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Wasewasei ira na lewe ni vuli me rauta e lima na i wasewase ka digitaka e dua me na dau ni vakadidike.
2. Oti qai solia e yadua na waqanivola, dua na i wasewase.
3. Tukuna vei ira na lewe ni vuli ni so na tiki ni cardboard e yali tiko. Me ra na veitosoyaki ena loma ni vale ka tovolea me ra vakadikeva na tiki ni nodra tuvatuva ka yali tiko ka mera na qai saga me ra kauta mai vei ira na veiwasewase tale eso. E tabu na veitalanoa ena i matai ni wasewase ka me laurai se o cei ena rawa ni vakacavara na nona tuvatuva.
4. Solia ga e 5 – 10 na miniti me ra vakaotia kina na nodra cakacaka.
5. E na i karua ni wasewase, me soli e 10 na miniti ia me ra veitalanoa vakaiwasewase ena nodra saga me ra tuvana na nodra 'square- 20cmx 20cm'
6. Liutaka e dua na veitalanoa ena veitaro oqo: ;
 - E a rawa ni tuvani na 'square' ena dua na gauna lekaleka?
 - Na cava soti na bolebole e tiko ena cakacaka sega na veitalanoa? E rawarawa na kena kune na tiki ni tuvatuva ka yali tiko mai vei ira na veiwasewase tale eso? Na cava na vuna e dredre ni ra solia kina na nodra tikidua na wasewase tale eso?
 - Me tarogi na dau ni vakadidike se cava e raica rawa ena gauna ni qito.
 - Veidutaitaka vata na veika e yaco kei na veika e yaco dina tiko ena noda bula ena veisiga.

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

E na gauna ni veivosaki, me qai vakamatatataki na veika oqo:

- Na vinaka ni dau veiwasei kei na cakacaka vata ena loma ni koro.
- Na nodra nanumi o ira era gadreva me ra vukei.;
- Na vinaka ni veitaratara;
- Na nomu rawa ni kerea na veivuke ena gauna o gadreva kina.
- Na cakacaka vata ena loma ni dua na i tikotiko e dua na i vakarau tudei noda veivanu ena Pasivika.
- E ra rawa ka na noda qase ena vuku ni cakacaka vata kei na nodra dauveivukei se veitokoni.
- Na dauveikauwaitaki kei na veirokorokovi e rau i tovo e ra bulataka na noda qase ena gauna e liu.
- Eda na malumalumu, ka gogo ni da cakacaka duadua ia na noda veiwasei, ka solesolevaki tiko e kauta mai na marau ka veivakacegui tale ga.

Na i Vesu ni Vanua

15 na Miniti

Kena i naki: Vakamatatataki ni tiki ni veiliutaki na dau veivosaki wasoma, na dau cakacaka kei na veitokoni.

Veika me na Vakarautaki: Sega

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Kerea ke rawa ni dua e bole me gole e tautuba ni bera ni toso na qito.
2. Kerei ira na kena vo mera veitauriliga ka vesuvesuki ira, o ya me so e lako e cake ka so e lako era na ligadra, ka me yacova ni sa tadre na i vesu. Me caka 'oya ni ra veitauri liga tiko ga.
3. Me laurai ni sa tadre vinaka ni bera ni kacivi mai o koya a gole i tuba. Ena tovolea me na sereka na i vesu ka me kua ni dua me vukei koya mai vei ira na vesu tiko ka me kua tale ga ni tasere na liga.
4. Me soli vei koya e veisereki tiko e 3 - 5 na miniti me sereka kina na i vesu. Ni oti ga e lima na miniti, kaya me sa rauta ka me ra vakarau ena kena ka tarava.
5. Kerea na dauniveisereki me sa wili vata kei ira na lewe ni vuli ka me ra veitauriliga ka vesuki ira me tadre me vaka sara ga e liu.
6. Oti qai kerea se rawa ni ra cakacaka vata me ra sereki ira vakataki ira.

“Na lesoni e vukei keda me da kila na veilecayaki ni ka eda qarava kevaka eda sega ni cakacaka vata. E rawarawa tale ga ni da walia ga na noda leqa mai na noda kauta mai e dua mai tuba me walia”

7. Liutaka na veivosaki lewe levu;

- O cei vei rau e totolo na kena wali, na kena i matai se kena i karua?
- Na cava e bera kina na kena i matai?
- Na lesoni cava e vulici mai ena qito oqo?
- O na rawa ni la'ki vakayagataka vakacava na veika o vulica ena nomu loma ni koro?

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

Oqo eso na ka yaga me veivosakitaki ena gauna ni veivosaki:

- Na vinaka ni noda veitaratara ena loma ni koro, wasewase se matavuvale.
- Na kena laurai na veisala eso me wali kina na nodra leqa.
- Na balavu ni gauna e vakasaqarai kina na veivuke mai tautuba.
- E vaka kina na dredre ena mai sotava e dua ka gole mai tuba me mai walia na leqa ena loma ni koro.
- Na vinaka ni nodra tuvana vakataki ira na lewe ni koro na nodra i tuvatuva ka ni duidui na koro, duidui na leqa e tiko kina.
- Na vinaka ni cakacaka vata vakavuvale se i tikotiko.

Na i Rogo ma na Veikoro

“...eda rawa ni vakayacora sara e levu na ka vakataki keda me vinaka kina na noda koro...”

Na nodra i Tovo na vei Manumanu

30 na Miniti

Kena i naki: Me rawa ni ra kila ka taleitaka na i valavala ni manumanu eso ena noda veitikotiko.

Veika me na Vakarauteki: Animal cards, tiki ni veva ni volavola kei na peni.

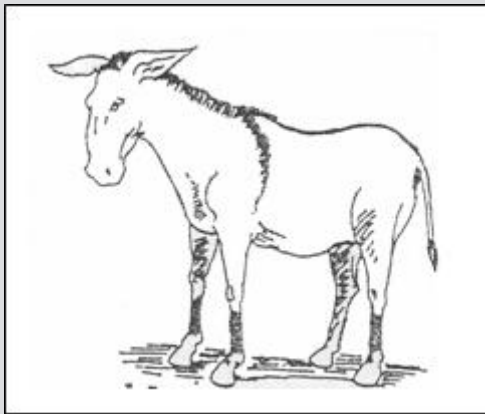
Tuvatuva ni Veituberi:

1. Kerei ira na lewe ni vuli me ra vakasamataka e dua na manumanu vuka se yavai va era dau tataleitaka ka me ra tukuna tale ga se cava na vuna era taleitaka kina na manumanu 'oya.
2. Ni oti e rua na miniti, kerea se rawa ni ra wasea yadudua vei ira na lewe ni vuli raraba na yaca ni manumanu kei na cava era taleitaka kina. Me qai volai tale ga ena newsprint na veika era tukuna.
3. Biuta ena dela ni teveli na i lavelave ni manumanu ka me ra digitaka e dua se rua na manumanu e rawa ni ra vakamacalataka na kena i valavala mai ena so beka na ka era sa donuya oti.
4. Me ra veitalanoataka vata na i valavala ni manumanu era digitaka.
 - E rawa beka ga ni vakavinakataki na i valavala ni manumanu vaka oqo?
 - E rawa beka ni sega ni veivukei na i valavala ni manumanu oqo ena bula vakavuvale, wasewase se ena koro?
 - E na rawa vakacava me da walia na veileqa vakaoqo?

Me kilai:

Na ulutaga oqo me qai caka ni sa oti na nodra tuvatuva se tuvatuva ni cakacaka. E na vukei ira na lewe ni soqosoqo me ra rawa na tu vakarau ena veika ena rawa ni basika ena loma se taudaku ni soqosoqo. Ena vukei ira me ra na kila na i wali ni veileqa eso ena basika mai.

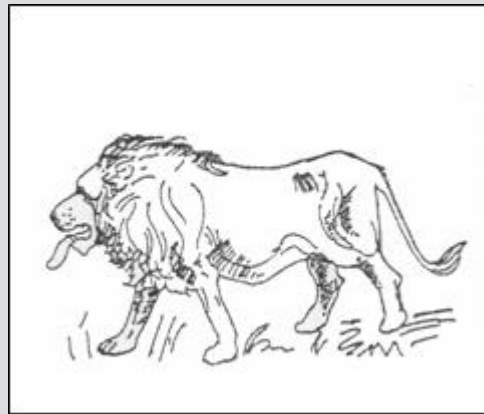
Na i vakatakilakila ni manumanu me lavetaki

Na Doqe

Dau yalo dredre, sega ni dau veisautaka na nona nanuma "Au na sega ni veisau"

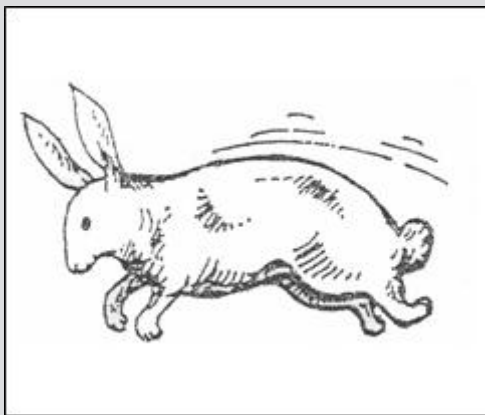
E so na tamata e sa dau tu ga na i vakarau ni nodra vakayaco ka. Rabai lailai na nodra rai ka dredre me ra vakasama vakarabailevu se vulica tale eso na ka vou se i valavala ni vakayaco ka vou. **Meda vulica me rarama na noda vakasama ka vakayacora e so na ka vou.**

Na Laione

Dau vala ena gauna e sega ni dau vakadonui kina na nona nanuma se dau saqata na nodra nanuma.

Na i liuliu ka nanuma me yaco ga na lomana ka sega ni dau taleitaka na nodra nanuma eso tale. O ira vakaoqo me soli me ra liutaka eso na wasewase lalai baleta ni ra kaukauwa ka usuusu matua.

Na Ravete

Dau dro ena gauna ni dredre, veicoqacoqa se gauna ni leqa. Dau totolo ni veisautaka na ulutaga. (drodro rawarawa).

Oqo o ira na dau drotaka na dredre se na kena vakadodonutaki eso na ka. E ra dau qarava tale eso na ka me ra kakua ni ra wili ena leqa o'ya. **"Au na lako mada i volivoli ni ra se sasamaki tiko na lewe ni koro"**

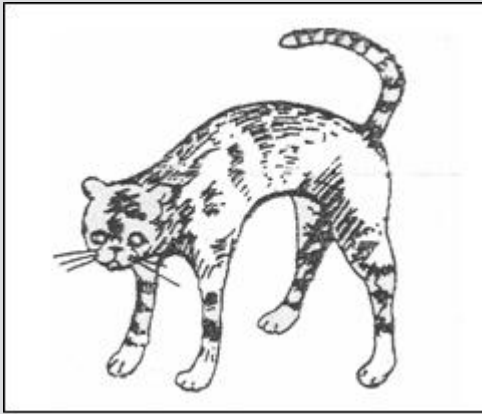

Na Ositiriji

Dau vunitaka na matana ka dredre me sotava na leqa se vakadinadinataka ni tiko na leqa. "Au sega ni nanuma ni tiko na leqa"

Eso na gauna e vaka me da dau sega ni kauwaitaka tu ni tu na leqa lalai ena noda veisoqosoqo se loma ni koro. Sa da qai via la'ki kauwaitaka ni sa levu se dredre ni vunitaki tale. **E sega na leqa !!! la e levu tu na leqa.**

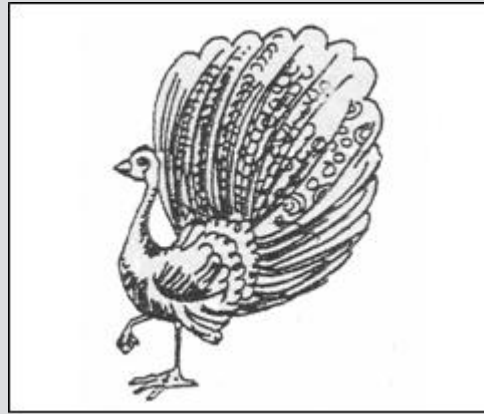
Na i vakatakilakila ni manumanu me lavetaki

Na vusi

Dau vakasaqara me lomani se kauwaitaki “E dau dredre vei au.... miaow”

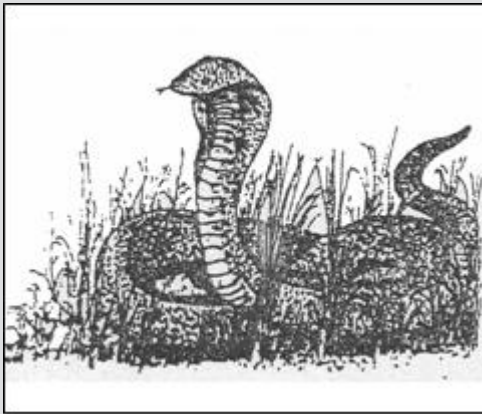
Na ka kece ga e dredre ka dau soli ulubale ni sega na veitokoni ka sega tale ga ni dau kauwaitaki na nodra cakacaka.

Na Pikoka

Dau dokadokataka ka veisisivitaka o cei mi kilai.. “Raici au mada!”

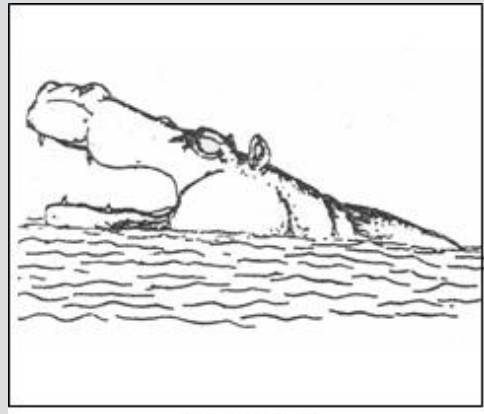
Qo o ira era nanuma ni sa o ira ga na ka kece. Sega soti ni duavata se tokona ni o keda kece eda yaga ka e da duatani mai vei ira tale eso.

Na Gata

Dau vuni tu ga ia qai dau gata ga ena so na gauna. “Au sega soti ni yaga vei kemuni”

Nodra i vakarau na tamata ka dau veivosavosayaki. Vakadonuya eke ka la’ki veisau ena dua tale na vanua. Sega na leqa ke saqati ira na nona lewe ni wasewase.

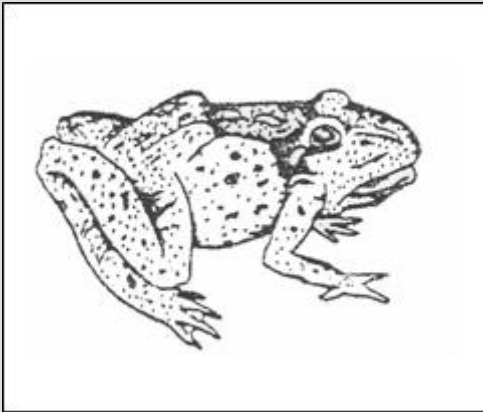

Na Hipo

Dau moce tu ga ka sega mada ga ni dau laveta cake na uluna ka vakavo ga ena gauna ni vakdre.

E so na tamata era sega ni dau vakaitavi ena i soqosoqo se cakacaka vakoro. Era qai curu ga mai ke tiko na ka era vinakata.

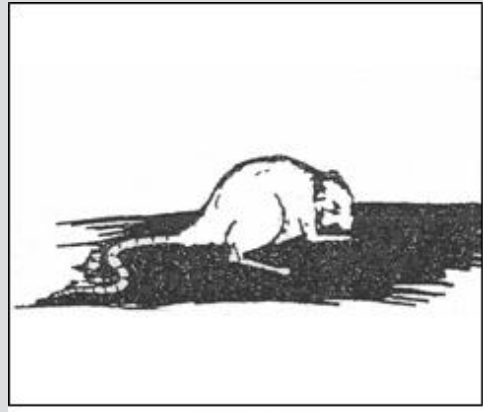
Na i vakatakilakila ni manumanu me lavetaki

Na Boto

Dau lesuva se taleva vakavica vata na ka sa oti ena rorogo vakavucesa.

O ira era dau taleitaka ga na ulutaga e ganiti ira vakataki ira. E rawa ni ra talanoataka na ka vakapolitiki. E so e ra tiko ka ra taleitaka ga na i talanoa ni rakavi ena nodra i wase-wase.

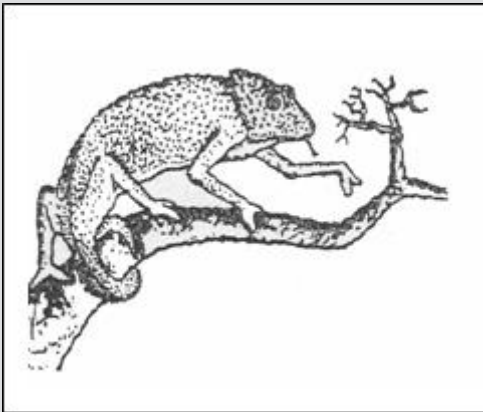

Na Kalavo

Sega soti ni dau vosa vakalevu ena veiulutaga e so. "Kua mada ga ni dua e raici au"

O ira era nanuma ni ra tamata lailai ka sega ni yaga me ra dau vosa.

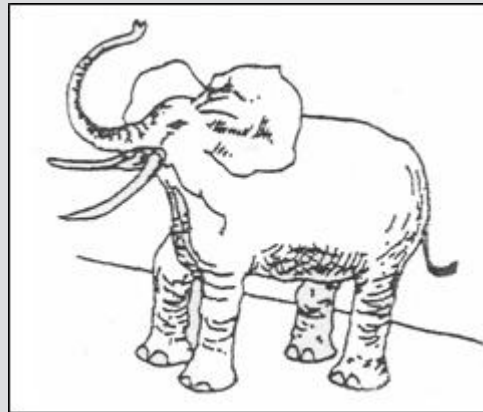
E so era nanuma ni ra lako mai nakoro ka na sega ni yaga na nodra vakatutu. Veitalia o tamata lailai se o lako mai nakoro e dodonu me da vakaitavi kece ena veivosaki.

Na Jamelioni

Dau veisautaki koya ena vanua kece ga e lako kina. Dau tukuna e dua na ka ena dua na vanua ka dua tale na ka e na dua tale na vanua.

O ira era dau veisautaka na nodra nanuma me vakatau ena i wasewase e lewena. E ra sega ni via wasea na cava na nodra nanuma vei ira tale eso.

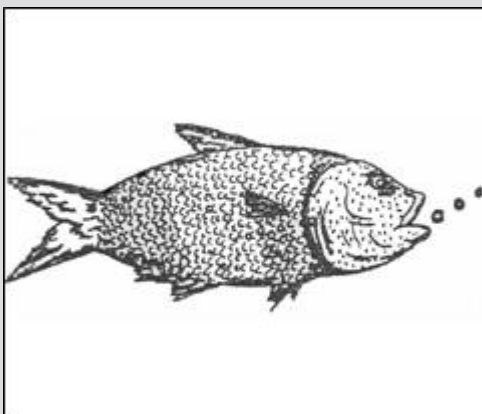

Na Elevadi

Dau vakasugusugu vakalevu ka tarova na nodra sasaga na lewe ni wasewase me ra yacova na ka e ra vinakata.

Oqo ko ira na veiliutaki ka ra dau suguta na veivosaki kei na veivakatorocaketaki kecega ena koro. Era sega ni dau vakarorogo tale vei ira eso ka rawa ni yavalata na toso ni project.

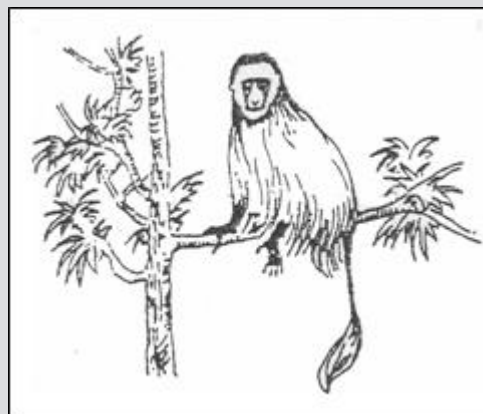
Na i vakatakilakila ni manumanu me lavetaki

Na Ika

Dabe tu ga ka sega vakadua ni dau vakaitavi se dua na nona cau ena ka e dau bosei.

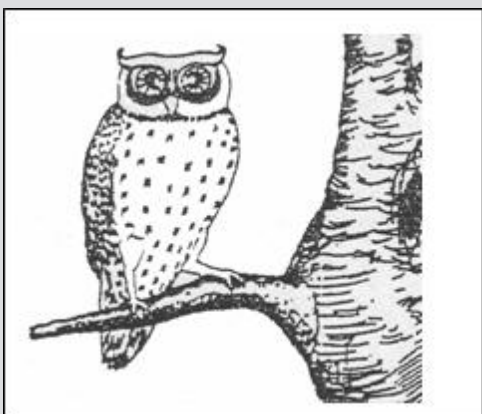
Oqo o ira ka ra sega soti ni kauwai ena ka ni bula ia era vakararavi tu ga ena nodra kaukauwa kei na nodra rawa ka na dau vakaitavi vakalevu.

Na Maqe

Dau veivakalialiai ka vosa vakalevu ka dredre kina na nodra vakanamata na lewe ni wasewase ena dua se so na ka bibi.

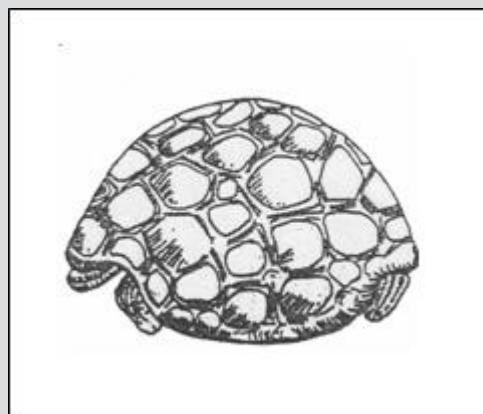
O ira e ra sega ni taura vakabibi na veivosaki. Dau kune qo ena so na gauna ni bose ni so era vaka o'ya. Era nanuma ni ka kece e caka e ka ni vakaqitoqito ga.

Na Lulu

Dau rairai bibi tu ga na kena i rairai se viavia vuku ka dau vosa balavu ka sega soti ni macala na ka e via kaya.

Oqo o ira e ra dau vosavosa balavu ka dau vakayagataka eso na vosa dredre, levu na vakasama vou ia e ra sega soti ni tara na cakacaka. Dau vosa wale ga ka sega ni tara na cakacaka.

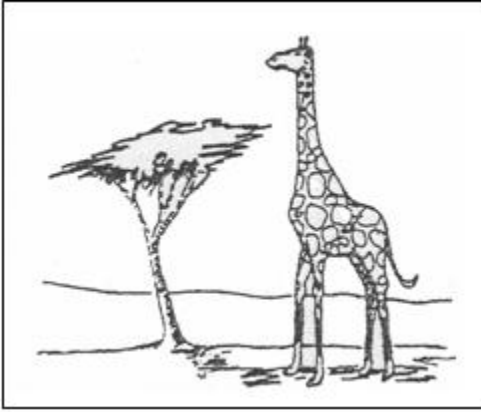

Na vonu

Dau sukasuka rawarawa ka sega soti ni dau via vakaitavi ena veivosaki.

Oqo o ira era dau madua ni wasea na nodra nanuma ena gauna ni veivosaki. E dau dredre me ra veiwasei ni ra tiko vakalewe levu na tamata.

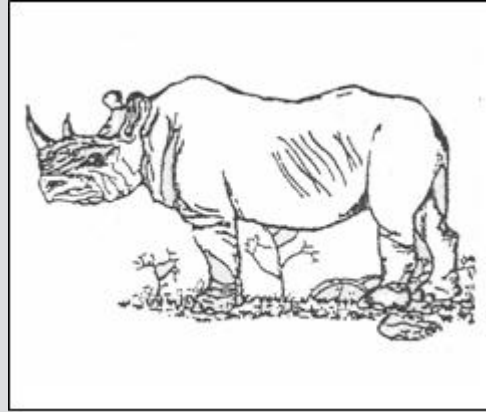
Na i vakatakilakila ni manumanu me lavetaki

Na Giraffe

Raici ira sobu i ra na tamata kei na i tuvatuva eso. "Au cecere cake mai na veika vagonegonea vakaoqo"

Oqo o ira era nanuma ni ra kila na kece ga, ka dau raica sobu na tamata se ka e qaravi. 'Au raica ni ka vagonegonea kece na ka e qaravi tiko qo'. Nanuma ni levu na ka e kila ia e sega.

Na Rhino

Veibeitaki vakaveitalia, siova na ka kece ga ka vakacudrui ira na lewe ni Soqosoqo.

O ira oqo era dau cakava e so na ka me ra kauwaitaki kina. E ra dau vakayacora ga na gone se i tabagone me rawa ni ra kauwaitaki mai vei ira na nodra i tokani.

O Cei na i Liuliu Vinaka

30 na Miniti

Kena i naki: Na taleitaki ni veiliutaki vinaka kei na kilai ni vakatulewa matau.

Veika me na Vakarautaki: Newsprint, markers, 3 na drauniveva A4 size, ka volai kina na vakadinata,
Sega ni vakadinata kei na
Au sega ni kila.

Veika me vakayacori:

1. Vakabira na drauniveva ena tolu na vanua duidui ena loma ni vale ni vuli.
2. Vakaraitaka vei ira na lewe ni vuli ni o na wilika e so na i yatu vosa ia me ra na qai toso ga i na yasana era nanuma ni vaka kina. Mo vakamatatataka vei ira na yasana e tolu sa kabi tiko kina na drau ni veva.
3. Yatu vosa me ra na wiliki:
 - Me ra dau tukutuku vakadodonu na veiliutaki.
 - O ira na veiliutaki me ra vakatulewa ga ena nodra Wasewase.
 - E sega ni yaga me ra vulica na i walewale ni veiliutaki o ira na i liuliu.
 - Mera digitaka ga na nodra i tokani o ira na i liuliu me kedra i sosomi.
4. Ni wiliki oti na veiyatu vosa kei na nodra veitosoyaki, taroga se cava e ra toso kina ena yasana o ya. Me volai ena newsprint.
5. Liutaka e dua na veitalanoa ena veitaro oqo;
 - E rau veisotari vakacava na veika era tukuna kei na Veiliutaki Matau.
 - E rau veiwekani vakacava na veiliutaki vinaka kei na vakatulewa matau?
 - Na cava soti na i vakaraitaki ni liuliu vinaka kei na cava soti na ka e rawa ni caka me tarai cake kina na bula ni veiliutaki?

Kena i naki: Me veiwaseitaki na i vakarau ni veiliutaki vinaka.

Veika me na Vakarautaki: Pepa vakaleweni, newsprint, peni ni volavola

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Veisoliyaka na draunipepa vakaleweni vei ira kece na lewe ni vuli. Tukuna vei ira ni rawa ni vakaiwasewase lalai se cakacaka duadua.
2. Mo vakaraica na veika e ra sa vola rawa ka vakataroga se cava na nodra nanuma. Me volai na veika bibi eso era vakaraitaka.
3. Liutaka na veivosaki raraba ena veitaro ka volai koto e ra;
 - Na cava era gadrevi kina na liuliu vinaka?
 - E rawa vakacava ni da digitaka na liuliu vinaka ena koro?
 - Na cava e so na i valavala ni bula vaka – Viti ka rawa ni vukea na kena tarai cake e dua me i liuliu vinaka.?
 - Na cava soti na ka e rawa ni ra i vakatakilakila ni veiliutaki vinaka?

Na veiliutaki vinaka e vinakati me vakaituvatuva me rawa ni vakalailaitaka na cala ka rawati vinaka na sasaga.

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

Vakaraitaka ni so na i vakatakilakila ni veiliutaki vinaka me vaka oqo:

- Me volai na i tuvatuva kece kei na veika kece e qaravi ena loma ni koro etc.
- Me dau wiliki koya ena veika kece ka dau tukutuku vakadodonu tale ga.
- Vinaka na veimaliwai, veitaratara kei na veiwasei kei ira na lewe ni koro.
- Raica me ra kila vinaka na lewe ni koro na veivakatorocaketaki e qaravi tiko.

Taro ni Veiliutaki

Eda sa kila kece na cava na veiliutaki vinaka. Na cava o nanuma? O duavata kina se sega ena veika ka volai koto e ra? Vola na i sau ni taro ena yasa ni yatu vosa.

	Duavata	Sega ni Duavata
1. E dua na dauniveiliutaki vinaka e kila na vakatulewa ena nona i soqosoqo se gauna e sotava kina na leqa. E solia sara ga na nona vakatulewa ena so na gauna, e veivakayarayarataki e na so tale na gauna ka so na gauna e solia na galala ni vakatulewa.	☐	☐
2. Na i liuliu vinaka e matata na nona rai mai na kena e sega soti ni vinaka.	☐	☐
3. Na i liuliu vinaka e kila tale ga na lomadra na lewe ni soqosoqo. 'Oya ni so na ka e ra taleitaka ka so na ka era sega ni taleitaka.	☐	☐
4. Na i liuliu vinaka e rawa ni vakatulewataka me veiliutaki kaukauwa ka sega ni veisautaka na lomana.	☐	☐
5. Na i liuliu vinaka e tovolea me vakayagovinakataka se takosova na duidui e tiko ena kedra maliwa na i soqosoqo ka sega ni vosataka vakadododnu.	☐	☐
6. Na i liuliu vinaka me tamata kaukauwa, balavu, ka bulicaki vinaka.	☐	☐
7. E dua na i liuliu vinaka e sega ni dau levu na nona cala, ka sega tale ga ni ciqoma na nodra cala tale eso.	☐	☐
8. Na i liuliu vinaka e nanuma na veika me baleta na i tavi ka sega soti ni ka ena laki rawati.	☐	☐
9. Na i liuliu vinaka e saumi ira vakadodonu na lewe ni tamata cakacaka.	☐	☐

		Duavata	Sega ni Duavata
10.	Na i liuliu vinaka e dau qarauna na kena i rairai me matau ka savasava.	☐	☐
11.	Na i liuliu vinaka e dau vakasaqara na veivuke e lako mai tautuba.	☐	☐
12.	Na i liuliu vinaka e tiko vua na yalo ka rawa ni vakayagataka ena gauana era sotava kina na dredre na na nona i lawalawa.	☐	☐
13.	E sega wale ga ni tutu ni veiliutaki e qaravi, e tu talega vua na na i liuliu na i vakarau ni yalo vinaka, yalo dina ni qarava na nona i tavi kei na i tovo matau.	☐	☐
14.	Na i liuliu vinaka e tuberi ira na nodra lewe ni soqosoqo me ra rawata na nodra i naki.	☐	☐
15.	Na i liuliu vinaka e vakayarayarataka me dau caka na veivosaki vakadodonu me rawa ni wali kina na leqa.	☐	☐
16.	Na i liuliu vinaka e qaravi ira vakatautauvata na lewe ni nona i soqosoqo.	☐	☐
17.	Na i liuliu vinaka e dau vakatulewa taudua ena nona i soqosoqo.	☐	☐
18.	Na i liuliu vinaka e tarai cake ena kaukauwa ni nona i soqosoqo.	☐	☐
19.	Na i liuliu vinaka e dau yali wale mai ena i naki ni nona cakacaka ena vuku ni levu ni ka me qarava.	☐	☐
20.	Na i liuliu vinaka e kauwaitaka na nodra toso cake kei na tarai cake ni nodra kila ka na lewena me bibi cake mai na i lavo se ena i yau e taukena.	☐	☐

Veiliutaki kei na Vakaturewa

30 na Miniti

Kena i naki: Me ra kila na i walewale eso ni veiliutaki se vakaturewa.

Veika me na Vakaturewa: Me lima na decision-making cards, eso na peni kei na pepa, pre-drawn summary table me tabaki rawa ena newsprint.

Tuvatuva ni Veituberi:

Matai ni wasewase:

1. Wasei ira na lewe ni vuli ka qai veisoliyaka vei ira e yadua na tiki ni pepa ka ra volai tiko kina eso na i tuvaki ni vei draki ni bula eda donumaka. E levu na tiki ni pepa lalai me rawa ni rauta na i wasewase ke mani sivia na lima.
2. Me ra veivosaki vakaiwasewase ka me ra na vakatasuasutaka me vaka sara ga na ka e gadrevi.
3. Ni oti na vakatasuasua me ra tarogi :
 - Era vakaturewa vakacava na veiwasewase?
 - Na cava na nodra nanuma na lewe ni wasewase ena i walewale ni vakaturewa e caka?
 - Na cava soti na vinaka kei na ca ni vakaturewa e caka ena nodra i wasewase? Na cava e rawa ni vakavinakacaketaki ena nodra vakaturewa?

Ni oti na nodra vakatasuasua, me ra qai lewa se mataqali vakaturewa cava e vinaka duadua ka me qai valeweni na fomu ka tabaki koto e ra.

Tikidua me na lavetaki

Wasewase 1

E ra kauwaitaka vakalevu na qase ni levu na leqa ena koro e vakavuna na gunuvi ni Yaqona ni valagi. E a soli na vakaturewa ena nomudou i wasewase me ratou lewa ena kena volitaki na gunu ena koro se sega.

Me Vakatasuasutaki: Me volai na yacamudou kece e na vica na drau ni veva ka me qai biu ena dua na kateni lala. Na yaca ga e tomiki mai ena kateni me sa o koya ena vakaturewa.

Na i walewale ni veiliutaki cava oqo?

Me Lavetaki

Wasewase 2:

E ra kauwaitaka vakalevu na qase ni levu na leqa ena koro e vakavuna na gunuvi ni Yaqona ni valagi. E a soli na vakatulewa ena nomudou i wasewase me ratou lewa ena kena volitaki na gunu ena koro se sega.

Me vakatasuasuatiki: Na Turaga se tui e vakatulewa duadua vakataki koya – me dua me Tui ena nomudou wasewase.

Na i walewale ni veiliutaki cava oqo?

Wasewase 3:

E ra kauwaitaka vakalevu na qase ni levu na leqa ena koro e vakavuna na gunuvi ni yaqona ni valagi. E a soli na vakatulewa ena nomudou i wasewase me ratou lewa ena kena volitaki na gunu ena koro se sega.

Me vakatasuasuatiki: Me veitalanoataki ena bose vakoro ka me qai laveligataki na kena volitaki se sega na wai ni veivakamatenitaki ena koro.

Na i walewale ni veiliutaki cava oqo?

Wasewase 4:

E ra kauwaitaka vakalevu na qase ni levu na leqa ena koro e vakavuna na gunuvi ni yaqona ni valagi. E a soli na vakatulewa ena nomudou i wasewase me ratou lewa ena kena volitaki na gunu ena koro se sega.

Me vakatasuasuatiki: Me dou veivosakitaka na leqa vakaiwasewase me yacova ni dou sa vakadonuya vata e dua na ka, veitalia ni sega ni caka na veidigidigi.

Na i walewale ni veiliutaki cava oqo?

Wasewase 5:

E ra kauwaitaka vakalevu na qase ni levu na leqa ena koro e vakavuna na gunuvi ni Yaqona ni valagi. E a soli na vakatulewa ena nomudou i wasewase me ratou lewa na kena volitaki na gunu ena koro se sega.

Me vakatasuasuwataki: Dou digitaka e dua se vica me ra na vakatulewa ena nomudou wasewase. Ia o ira e ra digitaki me ra kua sara ga ni qai via wiliki ira na lewe ni soqosoqo ena nodra vakatulewa.

Na i walewale ni veiliutaki cava oqo?

Me Lavetaki

Walewale ni Vakaturewa ni caka Vatasuasua					
Wasewase	Vakamacalataka na I walewale ni kena caka na vakaturewa.	Vakarautaka ena lima (5):			
		E a caka vakatautauvata na kena vakaturewataki (5)	Era marautaka na lewena na veika a qai yaco. (5)	E a totolo duadua. (5)	Kena levu kece e (15)
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

Ogo na lima na i walewale ni vakaturewa e vakayagataki ena ulutaga e cake:

Wasewase	Walewale ni vakaturewa	Kena I vakamacala
1.	Lottery	Na vakaturewa e vakatau e na madigi .
2.	Authoritative/ Dictatorship	Na vakaturewa e vakatau ena nomu i tutu ena koro se na i tutu eda sucu kaya vata.
3.	Democratic	E vakaturewa e vakatau ena tamata e digitaki mai vei ira na lewe ni wasewase.
4.	Consensus	E ra duavata na lewe ni soqosoqo ena vakaturewataki ni ka.
5	A Representative Democracy	Na nodra digitaki e dua se eso me ra mtataka e dua na i soqosoqo.

Na i walewale ni vakaturewa ka vinaka duadua o ya na
 baleta ni

Na i walewale ni vakaturewa e vinaka duadua vei keda na tamata na

Kena i naki: Me dikevi na veisala eso era rawa ni ra vakatulewa kece kina na veisoqosoqo lalai ena koro.

Veika me na Vakautaki: Tiki dua ni yaloyalo, tiki dua ni tavi, newsprint, peni ni volavola.

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Me lima na i wasewase ka solia yadua vei ira na tikidua ni i tavi (role cards). Me na matataka na i tavi ka tiko ena nodra tiki dua na veiwasewase yadua. E ra na vakatasuasuatika e dua na bose vakoro ka me na veivosakitaki kina na:

“E na toso ga na ta kau e na koro o Helava se sega?”

2. Wilika na i tavi ka volai koto ena tikidua ka vola sobu ena dua na drauniveva. Solia e dua na gauna 10 – 15 na miniti me ra veivosaki ka vakavakarau ka oti me ra qai vakatasuasuatika e dua na bose e vakayacori ena koro. Digitaka e dua e bole me na cicivaka na bose vakoro.

Na i yaloyalo ni ka e yaco ena koro

E a sainitaka na Tui ni koro o Helava e dua na vakadinadina me musu na kau ena koro me 10 na yabaki ni bera ni ra kila na lewe ni koro. Na kabani oqo mera na mai musu kau ena koro. E a qai lako mai na Tui kei ira na i vakalesilesi ki na koro me kaciva e dua na bose vakoro. Na bose oqo e vakatabikidua ena veivosakitaki ni musu kau ka sa vakadonuya oti tu.

3. Tekivutaka e dua na veitalanoa ni oti na vakatasuasua:
 - O vakila ni a rogoci na domomudou ena gauna ni veivosaki? Na cava beka na vuna?
 - E rawa ni yacovi e dua na vanua ka ra marautaka kece na lewe ni koro?
 - E rawa vakacava me ra vakatautauvatataki na lewe ni koro ena nodra nanuma?
 - E bau vaka oqo e so na ka o sotava tiko ena koro?
 - Na cava soti na ka vinaka e na yaco ke ra vakaitavi kece na lewe ni koro ena veivosakitaki ni kena maroroi na veika me baleta na koro?
 - Na cava soti na kena ca ka na rawa ni wali vakacava?

Ni oti na veitalanoa se veisolivakasama, me ra qai vola na I tuvatuva ni veiliutaki vakavanua ena koro.

Kerea tale ga me ra vola mai eso na ka dredre era sotava tiko na i tabagone ena bula ni vakatulewa ena koro.

Me veivosakitaki ka volai eso na sala ka rawa ni ra vakayararataki kina na i tabagone me ra dau vakatulewa tale ga ena gauna ni veivosaki se dua na ka me vakatulewataki.

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

- Vayararataki ira me ra dau vakaitavi.
- Me ra vakananumi ni sega ni ra vakayagataki ga me ra solia na nodra nanuma ka me rawa ni ra rogoci vakatauatauvata na veika era vakatututaka.
- E levu ena duidui na nodra rai me baleta na ka e vakadonui, ia me ra vakayararataki me ra raica ka duavata kina.
- Mo tovolea mo dikeva na i walewale ni nodratou walia na nodratou leqa, ena nodra duavata na lewena ni o ya na usutu levu ni veiliutaki matau.

Na Veiliutaki Vinaka kei na Lewa Matau e tara cake na bula vakaivakarau ena veikorokoro.

Tikidua ni Vakatasuasua:

a. Na Tui Na Tui me na saga tiko vakaukauwa me ra duavata kei koya na lewe ni koro. Ena veigauna ni veivosaki, me na tukuni tiko ni na rawa ni solia na cakacaka vei ira na lewe ni koro ka rawa tale ga kina na i lavo me tara kina na vale ni vuli se me rawa ni vunitaka tiko nona nanumi koya vakataki koya.

b. Mata mai na Koro 1

Na i wase ni lewe ni koro oqo era tokona vakalevu na Tui. Era marautaka tiko na cakacaka kei na i lavo ena rawa mai kina..

c. Mata mai na Koro 2

O iratou na i wase ni koro oqo eratou saqata vakaukauwa na kena ta na kau ena nodra koro. Na veikau e vanua ni nodra vakasasa manumanu, dau ca buka kina, ta kau ni vale kina, vanua ni nodra vakatakakana, kau mai kina na medra wainimate kei na vanua e kau mai kina na kedra kakana. Era kaya tale ga ni kevaka e ta na kau, ena sisi na qele ka na rawa ni vakadukara na i vurevure ni medra wai.

d. Na Mata mai na tabana ni Kau

Era tovolea sara vakaukauwa me ra siwati ira na lewe ni koro ena kena ta na kau ka me kua ni tale ni bera na kena vakadonui. Era matai ga na yalataka e levu na ka ia e sega ni ka dina mai yalodra.

e. O ira na Gonevuli.

Era saqata vakalevu na ta ni kau. Era vulica e koronivuli ni na sisi na qele ka rawa ni duka kina na uciwai ka vakavuleqa vei ira na ka bula ena loma ni wai. Era taleitaka tale ga na qito ena loma ni veikau.

Duavata ena Veika Kece

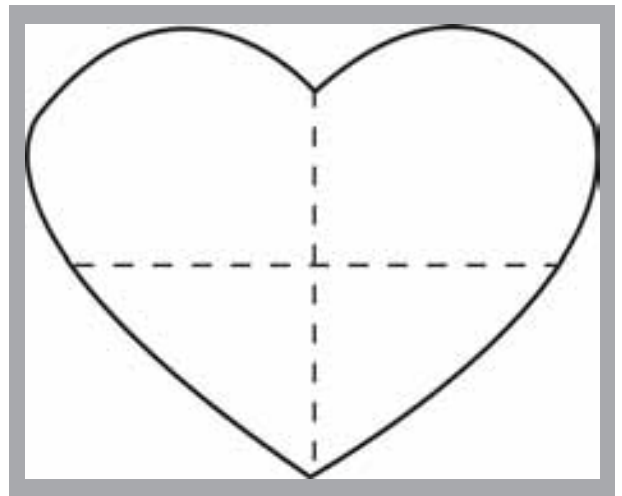
30 na Miniti

Kena i naki: Me kauwaitaki na noda veiduidui eso kei na veika eda tautauvata kina ena loma ni koro kei na veikorokoro tale eso.

Veika me na Vakarauteki: Na veni, na tiki ni veva kei na newsprint

Tuvatuva ni Veituberi:

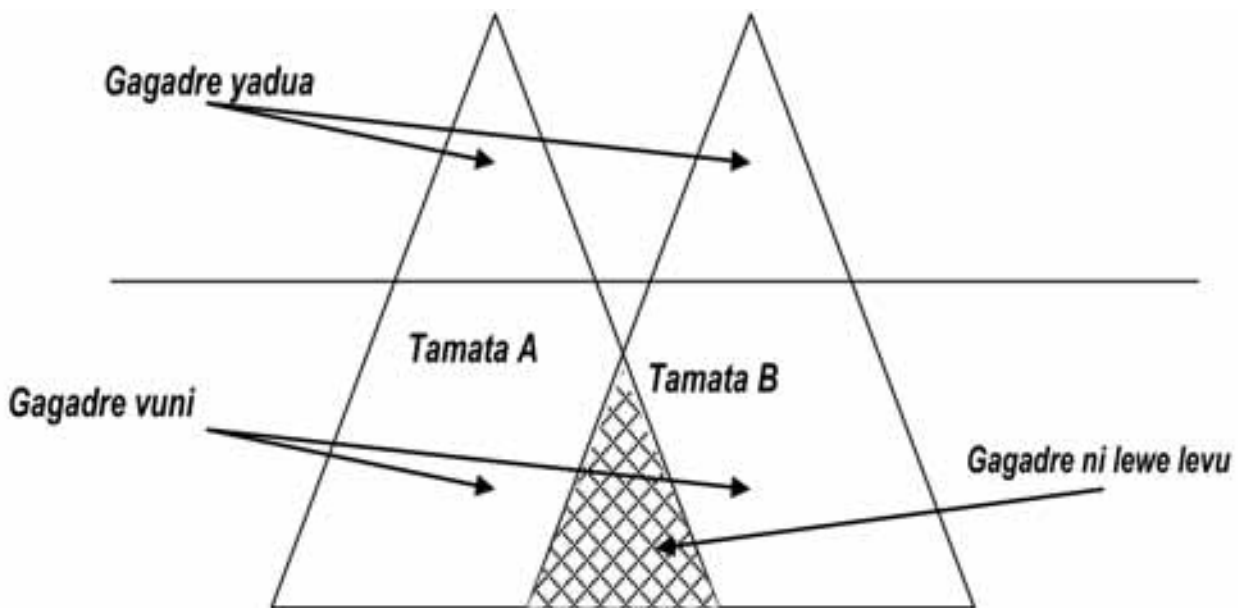
1. Wasei ira na lewe ni vuli me ra lewe ya va. Me soli e ya dua na tiki ni veva vei ira yadua.
2. Kerea vei ira mera tabaiyaloyalotaka na uto ena tiki ni veva ka me ra qai wasea va.
Mo vola sobu kina e va na ka o dau taleitaka, se tatadrataka mo taukena ena dua na gauna.
3. Solia e tolu na miniti me ra vola kina na va na ka me vaka a volai koto e cake ka mera qai vakaraitaka tale ga na veika era sa vola rawa.
4. Me volai sobu na veika e ra vakaraitaka yadua e na dua na newsprint me ra raica kece na lewe ni vuli, ka me kabi cake talega na uto era a vola.
5. Veitalanoataka kei ira na lewe ni vuli na duidui kei na na so na ka e sega ni namaki me volai.
6. Liutaka na veivosaki vakaiwasewase ena veitaro oqo;
 - Na cava soti na veika e ra tautauvata kina kei na gagadre e volai koto e cake?
 - Na cava na vuna e tautauvata kina e so na noda gagadre kei na tatadra?
 - Na cava e tara na yalomu ni o raica ni tautauvata na nomu gagadre kei na tatadra kei ira tale eso?
 - Na cava soti na vinaka kei na ca ni tautauvata eso na gagadre?

- E rawa beka ni vakavuleqa ena noda veitikitiko na tautauvata ni noda gagadre? E rawa vakacava?
- Na sala cava eda na rawa ni cakacaka vata kina kei ira era tautauvata na nodra gagadre?
- Na cava soti e vulici rawa mai na ulutaga oqo?

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

E dina ni da duidui, e levu na ka yaga eda wasea vata ka bibi meda qarauna ka karoni me rawa ni da bula vakatautauvata kina.

E dui tu na noda dui gagadre ia e tiko talega na ka eda gadreva vata vakalewe levu. Ni wali na leqa, me laurai na gagadre vuni se veika eda gadreva kece. Na gagadre ni lewe levu e yavu ni noda cakacaka vata kei na kena wali na leqa.

Na i yaloyalo ka toka e cake e rawa ni tabaki ena newsprint me vukeya na vakamacalataki ni lesoni.

Cavuikalawa kina Veisau

Kena i naki: Me ra veiwaseitaka ni nodra vakatulewa e vakatau mai na nodra i solisoli kei na nodra vakabauta.

Veika me na Vakarauteki: Newsprint, Peni ni Volavola

Tuvatuva ni Veituberi:

- Me ra wasei na lewe ni vuli ka me tukuni vei ira ni ra tiko ena dua na yanuyanu ka sa vo ga e dua na auwa me sa vakacabotetaki. E ra sa vakarau tokitaki ki na dua tale na yanuyanu ka rawa wale ga ni ra kauta e 6 na ka vata kei ira ka mera digitaka mai na kena ka volai koto e ra.

Masese	I Matau	Reitio	Tina ni Gone
Coke	Vuniwai Tagane	Motoka	Wainimate
Madrai	I Sivi	Reitio Yaloyalo	I Sele
Wai	Koli	Kuro	Sore ni kau

- Me ra vola e 6 na ka e ratou digitaka vakaiwasewase ena newsprint me rauta e 10 na miniti. Ni sa oti na nodra veitalanoa vakaiwasewase, me ra qai vakaraitaka na nodra digidigi vakaiwasewase.
- Liutaka e dua na veivosaki ena veitaro oqo;
 - Na cava soti na ka e gadrevi vakalevu mai vei ira na veiwasewase? Baleta na cava?
 - E a caka vakacava na nodra digidigi? E bau vakatau na nodra digidigi ena i vakarau ni nodra vakabauta kei na ka e ra vakaliuca? Ena sala cava?
 - E a dua beka na i walewale ni digidigi e ratou a duavata kina na i wasewase? E bau basika kina eso na i vakaraitaki ni veiliutaki matau?
 - Na cava eda vulica rawa ena lesoni oqo?
 - Na cava sara mada e via vakaraitaka vei keda na lesoni oqo ena vuku ni noda digidigi?

Na Qaravi ni Vakaturewa kei na Veileti

1 Aua
30 na Miniti

Kena i naki: Vakatotovotaki na vakaturewa ka dikevi na veisala eso me wali kina na leqa se duidui.

Veika me na Vakarauteki: Case study cards, newsprint, peni ni volavola, kei na so na ka e rawa ni vakavure vakasama ena i wali ni leqa.

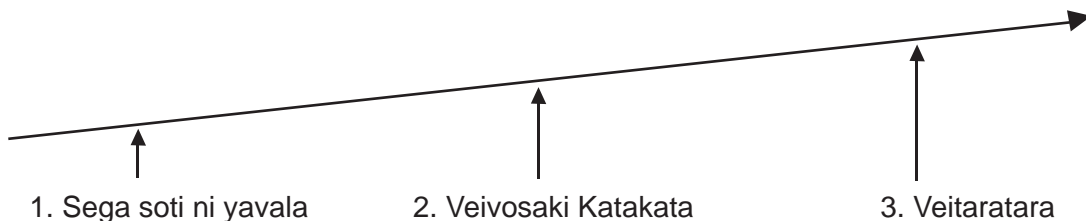
Tuvatuva ni Veituberi:

1. Me ra wase lima na lewe ni vuli ka solia e yadua na i wasewase, dua na case study. Me ra wilika na i talanoa ka sauma mai na taro vakarauteki.
2. Ni oti e 30 na miniti, me ra wilika na nodra case study kei na i sau ni taro. Taroga se dua e via wasea tale e dua na ka mai vei ira na vakarorogo ka me volai kece ena newsprint.

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

- Veitalanoataka kei ira na lewe ni vuli e so na i wali ni leqa kei na i kalawa ni kena wali na leqa.
- E bibi me ra kidava rawa na veiliutaki na leqa ka me ra vakarau ni bera ni yaco na leqa. Ni totolo na noda veivosaki e solia tale ga na gauna me ra vakarau kina ni bera ni yaco na leqa.

Na i Kabakaba ni Veileti

Ena vanua cava e dodonu me na vakadreti kina na leqa?

Na i Talanoa me Lavetaki

Case Study 1

E toso tiko na project ni 'eco-tourism' ena dua na koro me rauta e rua na yabaki. Sa ra mani nanuma me sa dua mada na kena mataveivosaki.

Mai na ono na vula sa oti, e sega ni bau dua na ripote e kau mai kina bose vakoro mai vei iratou na Komiti ni project. E levu era sa tekivu yavavala ia e sega ga ni dua na ka e caka.

E qai mani yaco e dua na 'roadblock' ena mua ni vanua ka dabe kina na project me tarova kina na nodra veitosoyaki na tamata cakacaka. Era dusimaka me soli e dua na i tukutuku ni project vei ira na lewe ni koro ena dua na bose kacivi totolo. Karua, kevaka e sega ni caka kina e dua na ka, me ratou cegu ka me duri tale e dua na komiti vou. Ena qai oti na 'roadblock' ni sa yaco na veisau ena ka e gadrevi.

Veitalanoa vakaiwasewase.:

- Na cava na leqa? Na cava na vuni leqa?
- O cei e dodonu me walia na leqa?
- Na cava e dodonu me caka me kua ni yaco kina na leqa?
- Na cava ena rawa ni caka me na wali kina na leqa?
- E yaco tiko beka na veika oqo e na loma ni koro?
- Na cava soti e vulici mai ena talanoa oqo?

Case Study 2

O ira na i taukei ni koro o X e tiko e dua na nodratou yalava tabu se 'Marine Protected Area' (MPA) ka sa sivia e 5 na yabaki. E ra a vuli na kena dau me ra na yadrava tiko na vanua vakatabui ena veigauna ni siwa. E sega ni dua na lewe ni koro e vakatara na tabu ka ni sa lewai mai vei ira na qase me togotitaki o koya e basuka na lawa.

E na dua na bogi, eratou a qai tobo e lewe tolu mai vei ira na yadra ni ratou siwa tiko ena vanua vakatabui. E ratou a qai kau kina koro ka ratou a qai moku mai vei ira na i tabagone. Sa qai levu cake ga na veicacataki ena kedrau maliwa na koro e rua ka ra sa mai keba tiko na ovisa ena koro o X me yadravi tiko na nodrau leqa.

Veitalanoa vakaiwasewase:

- Na cava na leqa? Na cava na vuni leqa?
- O cei e dodonu me walia na leqa?
- Na cava e dodonu me caka me kua ni yaco kina na leqa?
- Na cava ena rawa ni caka me na wali kina na leqa?
- E yaco tiko beka na veika oqo e na loma ni koro?
- Na cava soti e vulici mai ena talanoa oqo?

Na i Talanoa me Lavetaki

Case Study 3

E a vakayacori e dua na bose ni yasana e na dua na koro ka sega kina na wai. E a solia vakailo-loma na matanitu e dua na 10,000 na lita na tani ni wai me vukeya na kena qaravi na bose ka me sala ni veivakatorocaketaki ena koro. Na tani wai oqo e biu sara ga ena loma donu ni koro me rawarawa vei ira na lewe ni koro ena taki wai.

Ni oti ga e vica na vula mai na bose ni yasana, sa mai taura vakaukauwa na tani e dua na lewe ni koro me laki dabe ena yasa ni nodratou vale. E ratou qai sogota na wai vei ira na veivale tale eso. E na dua na bose vakoro, a qai kauta cake mai na kisi oqo e dua na lewe ni koro. E a qai tubu e dua na veiba kaukauwa ni kaya na turaga sa tiko na tani ni nona baleta ni tiko ena loma ni nona i tikotiko. Na veiba oqo e a qai laki tini e na veivacu ka mani vakavuna me mavoa kina vakaca e dua vei ira. Sa mani vakavuna me ra toto vakaveikani ena leqa 'oya.

Veitalanoa vakaiwasewase.:

- Na cava na leqa? Na cava na vuni leqa?
- O cei e dodonu me walia na leqa?
- Na cava ena rawa ni caka me na wali kina na leqa?
- E yaco tiko beka na veika oqo e na loma ni koro?
- Na cava soti e vulici mai ena talanoa oqo?

Case Study 4

E dua na dau ta dovu eratou a tiko ena nodratou i tikotiko lisitaki me rauta e limasagavulu na yabaki . Sa qai vakatubu leqa tiko na i taukei ni qele ni dau cakava ga na ka e via cakava me vaka na ca buka ena gauna ga e vinakata kina ka sega mada ga ni dau kerekere.

Sa qai vakavuna ga kina me tubu vakalevu na nona cudru na dau ta dovu ka yaco me la'ki ca vakalevu kina na nodratou veimaliwai. E sega vakadua ni rau dau sota na vuvale oqo se me ra dau soqo vata. E vakavuna me sega ni vakavoui na lisi ka sa vakavuna me mai lala tu yani na qele ka sega ni teivaki.

Veitalanoa vakaiwasewase.:

- Na cava na leqa? Na cava na vuni leqa?
- O cei e dodonu me walia na leqa?
- Na cava e dodonu me caka me kua ni yaco kina na leqa?
- Na cava ena rawa ni caka me na wali kina na leqa?
- E yaco tiko beka na veika oqo e na loma ni koro?
- Na cava soti e vulici mai ena talanoa oqo?

Na i Talanoa me Lavetaki

Case Study 5

Na koro oqo eratou cakacaka veivolekati sara kei na dua na tabana sega ni vakamatanitu ena nodra vukei na leqa. E dua na gagadre ena koro o'ya me duri e dua na nodratou project me vukea cake na ka vakailavo.

E a mani vakaduria na tabani ni veivuke na nodratou i teitei. A vakadonui tale ga me ra cicivaka na youth na i teitei. E na i matai ni vica na vula era a cici vinaka sara tu ga na ka kece ka laurai na nodra duavata na lewe ni soqosoqo.

Na veitokoni oqo e a qai mai veisau ni sa tekivu me mai vakatulewa na e dua vei ira na qase ena koro. Era sega ni marautaka na i tabagone na nodra cakacaka vata tiko. E ra a vinakata me ra vakatulewa ga vakataki ira ena cicivaki ni teitei. E levu era sega ni duavata kina ka ra mani tu vakasuka ena nodra sega ni taleitaka na nona veiliutaki na qase ni koro 'oya.

Veitalanoa vakaiwasewase.:

- Na cava na leqa? Na cava na vuni leqa?
- O cei e dodonu me walia na leqa?
- Na cava e dodonu me caka me kua ni yaco kina na leqa?
- Na cava ena rawa ni caka me na wali kina na leqa?
- E yaco tiko beka na veika oqo e na loma ni koro?
- Na cava soti e vulici mai ena talanoa oqo?

Lima na i kalawa ni kena wali na leqa kei na kei na duidui.

1. Mo kila vinaka na cava na leqa. – Tovolea mo dikeva na vu ni leqa. Na leqa e vu ga mai ena ka e vuna.
2. Veisoli vakasama ena i wali ni leqa. – Me volai kece mada ga na ka e nanumi ni kena i wali
3. Vakadikeva na kena i wali dina – Digitaka na kena e dodonu, rawarawa ni qaravi, e rairai dina ka uasivi duadua.
 - Vakarautaka na kena cava e vinaka kei na kena e ca.
 - Kakua ni vakadonui iko vakataki iko.
 - Tovolea mo wasea tani na i wali leqa mai vei iko kei ira na nomu i tokani.
 - Kakua ni vakariritaka na nodra vakatulewa ka solia na gauna me ra vaksama kina.
 - Kauta mai e dua na dau ni vakasala me mai vosa kevaka e gadrevi ia me caka oqo ni bera ni ra vakatulewa.
4. Vakavotukanataki na vakatulewa. – Me caka e dua na i tuvatuva ni ka me caka.
 - Dou veitalanoa vakaiwasewase ena kena vakayagataki na i tuvatuva oya Na cava me caka, Me caka ka oti ena gauna cava, Ena caka vakacava, O cei me na cakava?
 - Me matata ka me biu tale ga na yaca ena ka me qaravi.
 - E levu na vakasama vinaka e sega ga ni dau caka ena leqa ni ni sega na i tuvatuva kei na kena sega ga ni vakamuri.
5. Na kena lesuvi tiko na project. – Me caka e dua na tuvatuva ni kena raici lesu na project.
 - E da vakadikeva vakacava ni yaga na ka e qaravi tiko?
 - Tarogi ira na lewe ni soqosoqo me ra vakadonuya vata na gauna me caka kina na rai lesu kei na dikevi ni tuvatuva.
 - Veiwaseitaki na veisau sa yaco ka qai veivosakitaki na veika me vakavinakataki ena vanua e gadrevi kina.
 - Me volai ka vakavinavinakataki na veika e sa rawati rawa.

Na i Tutu kei na i Tavi

1 Aua

Kena i naki: Veivosakitaki na i tavi, na veiqaravi kei na i colacola era na qarava na dauvakatulewa ena koro.

Veika me na Vakarauteki: Newsprint, fomu me vakaleweni (working paper), peni ni volavola

Tuvatuva ni Veituberi:

1. E na dua na newsprint, kerei ira na lewe ni koro me ra vola sobu na yacadra o ira era dau vakatulewa ena koro.
2. Vakayagataka na fomu ni volavola, vola mai kina e so na dredre e dau sotavi ena vuku ni veiqaravi vei ira na lewe ni koro.

Ke mani so na duidukaikai e tiko, taroga se vinaka me ra dabe vakaitiko vata se wasewase vata.

Wasewase	I Tavi	Na Dredre e tiko	Veika me Vakavinakataki

3. Me vakadeitaki na veisala eso ka rawa ni vakavinakataki kina na nodra bula na dau ni vakatulewa ena koro.
4. Ni sa oti na nodra cakacaka vakaiwasewase me ra qai vakaraitaka na nodra cakacaka vei ira na lewe ni vuli.
5. Liutaka na veivosaki ena kena vakatarogi na veitaro oqo:
 - Era yaga vakalevu tiko o ira na dau ni vakatulewa ena noda veikoro vaka- Viti?
 - E sa bau vakavotukana na nodra veiliutaki vei ira na lewe ni koro?
 - Na cava na yaga ni Bose ni Tikina?
 - Era matataki cei o ira na lewe ni komiti ni bose ni Tikina, Mata ni bose ni tikina se o ira na i vakalesilesi ni Bose ni tikina?
 - Na cava e duidui kina o ira na koro ka ra dau bose vakoro vakalevu se bose ni Tikina mai vei ira ka ra sega soti ni dau bose? Ena rawa vakacava me da vukea cake na bose kei na tiko vinaka ena noda veikorokoro?

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

- Solia na galala me ra veitalanoataka na i tavi, na bolebole e tiko kei na veika e gadrevi me vinaka cake kina na nodra bula na dauvakatulewa ka e na koro.
- Veitalanoataki na bibi ni nodra i tavi na daunivakatulewa.
- Tabaka vakaiyaloyalalo na i tuvatuva e tiko ena Yasana kei na kena ena bose ni Tikina.
- Veitalanoataki na ka e tautauvata e na i tuvatuva ni Yasana kei na Tikina na ena vakatulewa, veivakatorocaketaki kei na veikilai.
- O cei ena qaravi cei? Me vakabibitaki na vinaka ni veiliutaki matau kei na nomu qaravi ira vinaka na lewe ni nomu i wasewase.
- Na i sema e tiko ena Vale ni Volavola ni Yasana, na Matanitu, na Bose ni Tikina kei na Bose vakoro.

Tauyavu ena Taudaku ni i Tikotiko

45 na Miniti

Kena i naki: Me vukea cake na veitaratara, duavata, veiwaseitaki ni i yau bula, veitalanoa kei na vakatulewa vinaka.

Veika me na Vakarauteki: Peni ni volavola dui rokaroka kei na newsprint. Me va na newsprint ka meratou kabi vata me vaka e tabaki koto ka me dua na newsprint e dua na koro ka qai tiko e dua na ulunivanua ena kedratou maliwa. Me va tale na newsprint me tu vakarau vei ira na wasewase lelevu.

Yaloyalalo 2 –O iratou na va na koro kei na veika e dui tu vei iratou kei na ulunivanua ka tarova na nodratou via takoso.

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Me ra wasei va na lewe ni vuli ka me tautauvata na i wiliwili ni lewe ni wasewase, (me ya 5 se 6).
2. E dua na i wasewase, o ya e dua na koro ka nodratou e dua na newsprint kei na kece e tu kina. Me ra qai bulia na yaca ni nodra koro.

“Ke o vinakata mo bula vakavinaka ena nomu koro, mo na tovolea mo drau veivosaki vinaka kei ira na vei koro mo rawa ni vakaivotavota ena veika e tu vei ira. Me vaka na wai kei na kau.”

3. E na i wasewase kece, e dodonu me ra digitaka e dua na nodra i liuliu, e dua na dau ni bisinisi kei na dua na dau ni ta gaunisala. Na nona i tavi na dau ni bisinisi me dau taro i vakasala vei koya nai taukei ni qele me solia na nona veivakadonui me ta e dua na gaunisala me rawa ni caka kina na nona bisinisi. Na nona i tavi na dau ni ta sala me taya na gaunisala ka biuta talega nai yalayala ni vanua e vinakati. E rua tale e rau lewe ga ni vanua ga e rau dui cavu tu mai kina, ka me rau wiliki rau me vaka ga edua na lewe ni vanua.

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

Na qito oqo e rawa ni qaravi e tautuba Kevaka e draki vinaka. E rawa nivakayagataki na nuku me ra volavola kina ka vakayagataka na vatu lalai, na tabanikau kei na draunikau me makataki kina na gaunisala.

Na I yau e wili kina na ka eda rawa ka mai kina, vukea na noda tiko veimaliwai kei na veika bula tu vakavolivoliti keda,

4. Vola na lawa virikotori ka vauca na dau ta sala, ka qai vakabira toka ena lalaga.

Lawa ni Ta Sala:

1. E dodonu me na soli taumada na veivakadonui mai na koro ni bera ni ta na gaunisala.
2. E dodonu talega me soli na veivakadonui kevaka e dua na koro e takosova na gaunisala e sa ta oti tu.
3. Soli e dua na veidinadinati vua na dau ni bisinisi me rawa ni rau vinaka ruarua kina.

5. Vakamacalataka na i naki kei na lawa ni qito oqo ni bera ni tekivu na qito. Kakua ni tukuna e dua na ka ena gauna sa yaco tiko kina qito. Biuta me cici tiko na qito oqo me rauta ni 20 na miniti.
6. Solia e dua na gauna me ra vakaraitaka kina na veika era sa vola se veitalanoataka.
7. Liutaka e dua na veitalanoa ena veitaro oqo:
- Na koro cava e rawa ni ta na nona gaunisala ka rawa tale ga ni vakaduri bisinisi? Na sala cava e muri ka rawa kina na nodratou sasaga?
 - Na cava soti na veika e rawati ena veikoro? O cei e kalougata vakalevu?
 - E ra i vakaraitaki vinaka kece ni veivosaki kei na vakatulewa na sala e muri se sega? Baleta na cava?
 - Na cava soti na dredre o sotava me baleta na veiliutaki? Me vaka e dua nai liuliu, na cava na nomu nanuma?
 - E a tiko eso na duidui ena veikoro tale eso? Na cava na vuna?
 - Eda na vakadeitaka vakacava ni sa vakalailaitaki na duidui ena mataqali gauna vaka oqo?
 - Era marautaka na lewe ni koro na i vakarau ni nodra veiliutaki na lewa tiko na ta ni gaunisala? E bau dua e tukuna vei ira na nodratou vakatulewa?
 - Na cava soti na ka e dodonu me vakabibitaka o ira na i liuliu ena gauna e vakatulewataka tiko kina na nona bisinisi?
 - E vaka tu beka oqo na i rairai ni veiliutaki ena nomu koro?
 - Na leseni cava o vulica rawa mai na qito oqo? E rawa beka ni da vakatauvatana na veika o vulica eke kina veikorokoro vaka-Viti eso? Ena kedra maliwa na vei mataqali kei na i tokatoka?

Veivakatorocaketaki kei na kena i Vakaraitaki

Kena i naki: Na cava sara mada na veivakatoroicaketaki ka dau vakavotukanataki vakacava.

Veika me na Vakarautaki: Newsprint kei na peni maka, veva kei na penikau

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Vakabira na pepa e lalaga ka qai tarogi ira se na cava sara mada nai balebale ni veivakatoroicaketaki? Na vosa cava e rau veiwekani voleka kei na vosa oqo “veivakatoroicaketaki”.
2. Dikeva kece na i balebale ni vosa ka digitaka ga e dua na kena i balebale ka veiganiti kei na vosa oqo, ka mera dua vata kece kina lewe ni wasewase.
3. Ena dua tale na tiki ni pepa, vola mai eso na i vakaraitaki ni sa vakayacori oti na veivakatoroicaketaki. E kilai vakacava ni yaco tiko na veivakatorocaketaki? E na vakarautaki vakacava?

Veisau e laurai	Veisau ka sega soti ni laurai
Vale vinaka	Veivakaukauwataki
Levu na i lavo	Vinaka na veiliutaki
Levu na koronivuli, vinaka na gaunisala	Vinaka na i vakatagedegede ni vuli
Tu vinaka na i yaya ni cakacaka	Levu era vakaitavi
Vinaka na drodro ni wai ni gunu.	Cakacakavata na lewe ni koro
Vinaka na vei qaravi ni tabana ni bula.	Vinaka na i tuvaki ni bula

4. Me na vakamatatataki na veivakatorocaketaki ka mo qai liutaka e dua na veitalanoa ena vica na taro oqo.
 - Na cava meda dau qarauna kina na votuka ni veivakatorocaketaki?
 - Na cava e dau yaco ena veivakatorocaketaki sega ni vakavotukana?
 - Na cava na yaga ni kena vakayagataki na i vakatakilakila ni veivakatoroicaketaki?
 - O cei na nona i tavi me dau raica ka qarava na kena rawati na veika e vinakati me rawati me baleta na veivakatoroicaketaki oqo?

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

E duidui tu na vakasama ni veivakatorocaketaki kei na gaunisala e da na rawata kina. Na veivakatoroicaketaki e dua na veisau e qaravi se meda toso kina ki liu, ka dau vakatekivu sara ga vei keda.

Na veivakatorocaketaki vinaka e i vakaraitaki ni veiliutaki matau, na matata ni veivosaki kei na veimaliwai kei ira na lewe ni koro.

Na veivakatoroicaketaki e rawa ni vakaraitaka na matata kei na vakavotukana ni veisau e vakayacori. E toka oqori e ra edua na kena i vakaraitaki.

Vakatakilakila:

e biu me rawa ni vakaraitaka na toso kei na veisau

Navunavuci ni Veivakatorocaketaki

20 na Miniti

Kena i naki: Na kauwaitaki ni bolebole ni veiliutaki kei na gadrevi me vakabibitaki na tuvaturvaka, veivosaki kei na semati ni veitabana.

Veika me na Vakaraotaki: 4 na newsprint ka me na tabaki kina na i yaloyalo ni Tikina o Leva, na SWOT analysis table (strength, weakness, opportunities, threats), crayons, kei na peni ni volavola.

Tuvaturva ni Veituberi:

1. Me ra na wase va na lewe ni vuli ka me ra lewe ni va na i tikotiko ka vakamacalataka ni:

“O kemuni lewe kece ni dua na koro ka o ni sa mai lisi tiko me rauta e 100 na yabaki ka sa oti talega na nomuni lisi ka na sega tale ni vakavou.”

2. Solia e dua na gauna vei ira na i wasewase me ra veivosakitaka kina ena ka mera na cakava. Taroga na veitaro oqo ka me na volai na veika bibi ena newsprint:
 - Kevaka o iko e dua na i liuliu ni dua na koro se matavuvale, na cava sara mada na i vakarau ni yalomu ke sa tukuni mo ni sa lako?
 - Na cava soti na ka era rawa ni cakava na i liuliu me veisautaka kina na nodra nanuma na i taukei ni qele me rawa ni toso tale kina na lisi?
 - Na cava soti na ca kei na vinaka ni toso kina dua na vanua vou?
3. Ni oti o ya, tukuna vei ira na i wasewase ni sa vakadonuya na matanitu me solia e ya \$1 na milioni ki na veitiki ni qele me rawa kina na veivakatorocaketaki.
4. Me ra na digitaka talega e dua na i liuliu me rawa ni liutaki ira ena veivakatorocaketaki ena tikina o Leva ka solia vei ira na lewe ni wasewase na nodra pepa ka tabaki tu kina na tiki ni qele ka sa digitaki oti me nodra.
5. Vakamacalataka vei ira ni dodonu me biu na veika eso ka volai koto e ra ena loma ni nodra i tikotiko:
 - E dua na sitoa ni koparativi.
 - Na i vurevure ni wai, na veivalevale, vale lailai, na vanua e sova kina na benu, na salasala ni wai kei na vanua e la'ki cegu kina na wai ka mera matata vinaka ena i yaloyalo.
 - Me tabaki talega e dua na i vurevure ni lavo me vaka na 'eco-tourism', bai ni vuaka, bai ni toa se dua na teitei se so tale.

6. Solia tale e 30 na miniti vei ira na i wasewase me ra veitalanoa kina ka tabaka vaka i yaloyalo ka me ra qai vakaraitaka na nodra cakacaka vei ira na lewe ni vuli. Vakauqeti ira me ra taro ke so na ka e sega ni matata.
7. Ni sa oti kece na tabaiyaloyalo, vakabiri ira vata ena lalaga me vaka sara ga na kena e tabaki tiko ena i vola ni Tikina o Leva. Ni ra sa kabi oti kece, cakava na SWOT analysis (Strengths (kaukauwa), weaknesses malumalumu), opportunities (katuba) and threats (tatao) analysis) ena veivakatorocaketaki oqo e na Tikina o Leva. Me qai volai sobu na veika bibi e kune ena SWOT ena gauna ni vakadidike.

Ni qaravi na SWOT analysis ni nomu i tuvatuva ni veivakatorocaketaki.

E na veikoro o sa digitaka, mo vola sobu na kaukauwa e kune, na malumalumu, na veika tale e basika kei na i tatao eso e kune.

S - strengths- Na cava soti na ka vinaka e rawati ka rawa vakacava ni ra veivuke ena tuvatuva ni veivakatorocaketaki.

W- weaknesses- na cava soti na dredre e sotavi ena koro; na cava na kena vinaka kei na kena ca ena koro.

O- opportunities- Veika tale e rawa mai ena project; eso tale na sala me rabailevu kina na veiqaravi; Katuba ki na veivakatorocaketaki tale eso.

T- threats- Na i tatao ni veiqaravi. Oqo ena rawa ni yaco ena vanua e tiko kina na veivakatorocaketaki me vaka na waluvu se sisi ni qele kei na veika tale eso.

8. Liutaka na veivosaki ena veitaro oqo;
 - O cei soti e ra vakaitavi ena tuvatuva ka ena koro?
 - E vakilai vakacava vei ira tale eso na bibi ni vanua se i tuvatuva ni veivakatorocaketaki o ni cakava? O cei e vakila vakalevu?
 - Me vaka ni o tiko sara ena gusu ni wai, na cava na i vakarau ni yalomu ena kena tarai iko tiko yani na revurevu ni ka e caka tiko mai ulu ni wai?
 - Na i tuvatuva cava e caka me taqomaka na veika bula ka vakalailaitaka na ca e rawa ni yaco?
 - Na cava na ka bibi me nanumi ena gauna eda tuvana kina na veivakatorocaketaki? Vola sobu na veika me vaka na (i lavo, na draki, o cei o taketetaka, na wai, livaliva, kei na talevoni, noda taqomaki etc).
 - E veisautaka vakacava na nomu nanuma na SWOT analysis? Na i vakarau ni veiliutaki cava e basika eke?
 - Na lesoni cava eda vulica rawa ena i ulutaga?

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

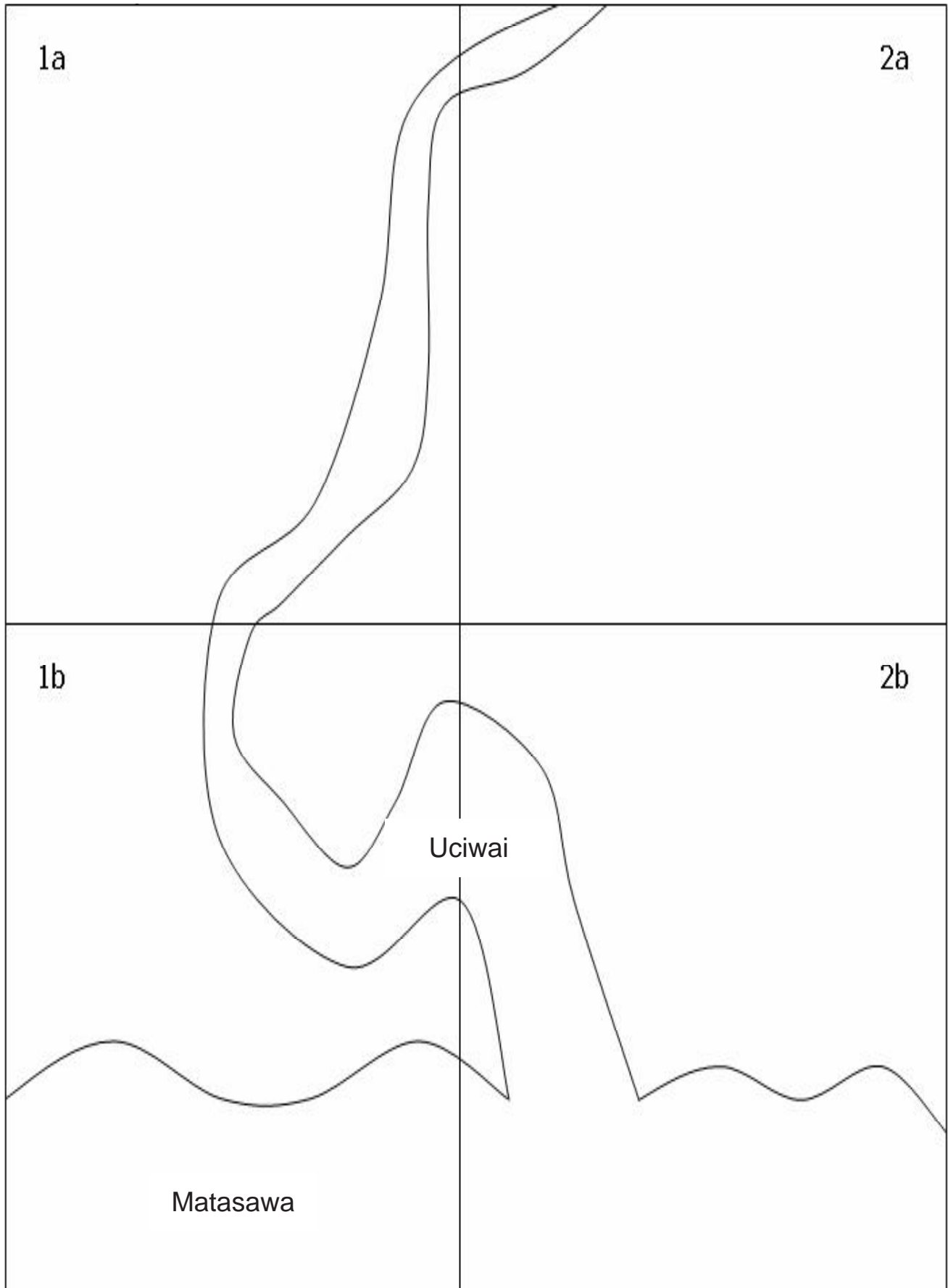
Veivosakitaka kei ira na lewe ni vuli na bibi ni Environmental Impact Assessment (EIA). Na EIA e dodonu me caka taumada ka ni tiki ni dua na I tuvatuva ni veivakatorocaketaki ena project lelevu. Oqo eso na ka e okati ena EIA. Mo taroga se cava sara mada na yaga ni EIA?

Environment Impact Assessment (EIA)**NA EIA e dua na vakadidike ka caka me:**

- Rawa ni siqema e so na leqa e rawa ni yaco ena veivakatorocaketaki. Qo e wili kina na ka ena tara na veika bula kei na bula raraba, me vaka na kau bula, na manumanu, na sisi ni qele, noda bula na tamata, na vaqara cakacaka se na veitosoyaki ni tamata. E ologi kece kina na bula veimaliwai, noda i tikotiko kei na bula vakailavo.
- Rawa ni veidutaitaka vata kei na veika tale eso e rawa ni caka ena project.
- Raica e so na leqa se duidui ena yaco ena i yau sa tu rawa tu ka rawa tale ga ni vakavuleqa ena toso ni project. .
- Siqema na leqa ena yaco vei ira na lewe ni vanua, nodra i tikotiko kei ira e ra tiko volekata.
- Rawa ni solia na gauna vei ira na dau ni vakatulewa na i yaloyalo ni veika e rawa ni yaco kei na kena lewai vakamatau na kena wali ni leqa se vakalailaitaka na leqa ena yaco me rawa ni sotava na gagadre e tiko.

Mape ni Tikina o Leva

Na i Tuvatuva Vakavula

Kena i naki: Vakadeitaka na vula cava ena dua na yabaki e vula vinaka ni kena qaravi na veivakatoroicaketaki.

Veika me na Vakarautaki: Newsprint, peni maka, vola ni vula tabaiyaloyalotaki, rua na pepa me rau kabi vata.

Tuvatuva ni Veituberi:

- Me ra wasei va na lewe ni vuli ka qai solia vei ira e ya dua na qito mera vakayacora ka me yadua mai na lotu, veika me baleta na veimaliwai, veika me baleta na vuli kei na vakaduri bisinisi, ka mera qai tuvalaka na nodra i tuvatuva ena dua na loma ni yabaki.
- Vakabira na pepa e lalaga. Tarogi ira ya dudua na veiwasewase na veika e dodonu me na vakayacori ena loma ni yabaki ka qai digitaka ga na veika era duavata kina. Vakayagataka na sabolo ni vola ni vula ka koto oqori e ra mera tuvalaka kina na i tuvatuva ni veika me vakayacori.
- Vakadeitaka na vula ena loma ni yabaki me na vakayacori kina na veikatoroicaketaki ena loma ni koro. Na taro me veitarogitaki.
 - Na vula cava na gauna osooso duadua? Na cava ena vakayacori?
 - Na vula cava ena yabaki oqo e vula galala ka rawa ni vakayacori kina na veivakatoroicaketaki ena loma ni nodatou koro?
 - Era marautaka beka na lewe ni koro na i tuvatuva ni cakacaka oqo?

Veika me	J	F	M	E	M	J	J	O	S	O	N	T
vakayacori								Koniferedi				
Lotu												Xmas
Veika raraba								Veitarogi				
Veika vakavuli												
Veika vakabisinisi								Tatamusuki				

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

Vakadeitaka vei ira na lewe ni vuli na bibi ni nodra dau vakaitavitaki ira ena kena tuvalaki na i tuvatuva ni koro ena dua na yabaki. Na kena tuvalaki vakamatau na i tuvatuva kei na vakayagataka vakavinaka ni gauna e dau basika kina na veiliutaki vinaka, ka rawa ni vinaka talega kina na veika e vakavotukanataka.

Kena i naki: Na tuvalaki ni dua na i tuvatuva me rawa ni vakavinakataki kina na veivakatorocaketaki ena koro.

Veika me na Vakarauteki: Newsprint, peni maka, tuvatuva ni koro, se dua na sabolo ni tuvatuva me volai vakamatata tu ena newsprint.

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Ena gauna ni bose sa oti, era vakaraitaka tiko na lewe ni koro ni tiko eso na leqa ena nodatou loma ni koro.
2. Mo dou vakasamataka na veika dou a vola ena qito sa oti me baleta na veileqa eso eda sotava tiko, me volai vakamatata me rawa ni ra raica kece. Oti me ra qai vola ena ruku ni ulutaga e ganita me vaka oqo:

<i>Na i tuvaki ni wai</i>	<i>Na i tuvaki ni noda i tikotiko</i>	<i>Veika vakavuli</i>	<i>Veika raraba</i>
Lailai na kaukauwa ni wai ka sega ni yacova eso na vanua e dodonu me yaco kina.	Levu na vei benu era lutu wavoki tu ena veiuciwai	Levu na biu vuli dole	Lailai ni veitokoni mai vale/koro ena veivakatorocaketaki.
Sisi ni qele e bati ni wai		Lutu na i vakatagedegede ni vuli	Lailai na tamata era yaco tiko mai ena bose vakoro.
			Lailai nai lavo.

3. Digitaka na veileqa e bibi duadua ka vinakati totolo na kena wali. Oti me qai caka e dua na kena i tuvatuva (Community Development Plan). E dua na kena i vakaraitaki e tabaki koto oqo:

Tukutuku mai Nakoro.

Na qito oqo e vukei keimami me keimami vakasamataka vakavinaka na veika me keimami vakayacora kevaka e dau vinakati me wali e dua na leqa”

Tuvalaki na i tuvatuva ni koro e Cakaudrove.

Tuvatuva vakoro:

Kauwai	Na cava na Leqa	Na cava na vuni leqa?	Na cava nai wali ni leqa?	O cei me liutaka?	Me tekivu ena gauna cava?
Sega ni dua e liutaka na kena dau leqa na wai. E sega ni dua na kena komiti e tu.	Sega ni wali rawa na leqa ni wai Na lailai ni wai e vakaleqa kece na lewe ni koro Levu talega na mate dewa ni wai e veitauvi tiko.	E sega ni dua e raica tiko na kena dau vakadrodroi na wai. Maca tu na i vakaso ni wai Sa makawa tu na kena taqe	1.Vakaduri edua na komiti me qarava vakatabakidua na wai 2. Me dau talevi vakawasoma na i vakaso ni wai 3.Me biu na i yaloyalo ka vakabibitaki kina na taqomaki ni wai. 4. Vola eso na i vola kerekere kina vei kabani me rawa kina na taqe ni wai.	Lewe ni koro Tabana ni bula Qasenivuli kei ira na gone vuli Kabani ka dau solia na i lavo ni veivuke	
Lailai na kaukauwa ni wai.	1. Sega ni veirauti na wai e loma ni koro. 2. Vakalevutaka na mate ni kuli.	Kavoro tu na paipo ni wai	1. Vakacobara edua na tolo ni paipo kaukauwa. 2. Me vakayagatki talega na wai ni uca.	Lewe ni vanua kei iratou na vakaillesilesi ena vale ni volavola ni yasana. Cakacaka vakamatanitu, idinia ni wai.	

4. Ena veiwali kece ni leqa, me volai na vinaka kei na kena ca, - nanuma na kena i sau, na gauna e na tara, na kena i yaya, na i tuvaki ni vanua, na veika sa yaco oti, na i vakarau ni bula ena gauna eda railesuva kina na i wali ni leqa. Ena rawa beka ni vakavu leqa vakalevu se ena yaga vakalevu vei ira na lewena?
5. Wasei ira ki na i wasewase lalai ka vakayacora na i ulutaga na Barriers kei na Bridges. Oti, me ra qai digitaka e dua na i wali ni leqa. Na cava soti na ka e na caka me rawati kina? Na cava na i tatao ni kena rawati na sasaga?
6. Kerei ira me ra tabaiyaloyalotaka e dua na i kawakawa. Me ra qai vola na i tatao ni rawa ka ena dua na yasana.
7. Ena dela ni kawakawa, me ra vola na ka kece ena caka me wali kina na dredre e tiko. O cei me nona i tavi?

8. E na yasa ni kawakawa kadua, me ra vola kina na veika vinaka ena rawa ke takosovi rawa na dredre. O cei ena vinaka kina, ena sala cava? Na cava na vinaka ena kauta mai ki na tamata yadua, veika bula e tu vakavoliti keda, noda i tikotiko, noda bula kei na veika tale eso.
9. Me ra vakaraitaka na nodra cakacaka ka liutaka na veitalanoa:
- E bau dredre na kena kilai na i wali ni leqa?
 - Era i wali dina ni leqa ka rawarawa na kena qaravi?
 - Era na wali vakacava na waka ni leqa dina?
 - O cei e nona i tavi o 'ya?
 - Me ra vola sobu na vinaka ni kena qaravi na SWOT kei na Barriers and Bridges ni bera ni vakadeitaki na i tuvatuva?
 - E rawa ni da vakayagataka na i tuvatuva oqo ena noda matavuvale?
 - Na cava e tara na yalomu ena gauna e qaravi oti kina na ulutaga?

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

Me vakabibitaki vei ira me ra nanuma na veika oqo ena gauna e qaravi kina na ulutaga:

- Na tamata kece e tu na nodra dodonu – e rau cakacaka veivolekati kei na i tavi. Na nodra vakaitavi kece e vakaukauwataki.
- Rokova na nodra nanuma na tamata kece.
- Na nodra vakaitavi kece ena vakatulewa na lewe ni wasewase.
- Na bibi ni nodra tuvaturaka, na kena vakayacori kei na kena talevi na veitosa kece.
- Na tuvaturaka vinaka kei na lewai vinaka ni gauna, e rau i usutu ni bula lewai matau ka na rawa ni vukea na taucoko ni ka e rawati ena veivakatorocaketaki.
- Me kua soti ni tuvani eso na ka lelevu ka tovolei me veiraurau na ka era na cakava.
- Me tekivu mada e na so na ka rawarawa- tovolei me rawati rawa ya ka mera qai qarava yani na veika lelevu tale eso.
- Me talevi vinaka tiko na veika sa tekivu rawa – me lewai vinaka na gauna ni railesu. E rawa beka ni ra toso vinaka ke sega mada ga ni talevi lesu na veivakatorocaketaki?
- Me vakavinavinakataki na ka sa rawati rawa kei na kena toso vinaka. Me tiko na gauna mo na vakavinavinakataka kina na toso sa qaravi rawa.

Tarai Cake ni Veitokani

Kena i naki: Mera kila na lewe ni Vanua na veitabana ni veiqaravi eso, na nodra I naki kei na bibi ni nodra veitaratara kei ira.

Veika me na Vakarauteki: Pepa kei na peni kala.

Tuvatuva ni Veituberi:

Matai ni wasewase

1. Kerei ira na lewe ni vuli mera digitaka e lewe va me ratou matataka na tabana ni veivakatorocaketaki ena veikorokoro. Oqo o iratou na Wasewase A.
2. Kerei iratou na wasewase A me ratou la'ki veivosakitaka na ka ni veivakatorocaketaki ena dua na loma ni valenivuli se dua tale na rumu.
3. O ira na kena vo me ra dua na i wasewase B, me ra lewe ni dua na koro. Me ra bose vata ka me veivosakitaki kina na nodra leqa kei na cava me caka me ra ciqomi ira kina na vakaillesilesi ni veivakatorocaketaki. Me vaka sara ga nodra i vukivuki dina ni bula vakanakoro. Me dua e Tui, dua me Turaga ni Koro ka me dua e nodra i liuliu na Marama.
4. Me ra veisiko mai na vakaillesilesi ki na koro me ratou mai vakaraitaka na nodratou i tuvatuva ka me ra matanataka na i vakarau ni nodra veiciqomi na wasewase B.
5. Liutaka na veitalanoa ena veitaro oqo:
 - Na cava na nodra nanuma na lewe ni vuli ena i ulutaga oqo?
 - E ra tuvana vakacava na nodra i tuvatuva na lewe ni vuli oqo?
 - E ratou lako vakacava na i wasewase A vei iratou na wasewase B. E tu beka na nodratou nanuma na i wasewase A me ra qai vakatulewa ga kina na lewe ni koro?
 - E ra a vakaitavi kina na lewe ni koro? E a vakacava vei na nodra vakaitavi? Na cava na vuna? O cei a takosova na nodra cau mai na lewe ni koro? O cei a vakatulewa ena ka me liu taumada ena koro?
 - E na rawa vakacava ni vakaukauwataka na porokaramu na solesolevaki?
 - Na cava ena tara na nomu koro ke sega soti na solesolevaki?

Karua ni Wasewase.

1. Oqo nai tukutuku me baleta na koro oqo o Vagaduku ka me volai ena newsprint ka me kabi ena lalaga.

- Wiliwili ni Lewe ni Vanua – 2000
- Vurevure ni cakacaka – teitei, tei voivoi, tali basikete kei na tali ibe.
- E tiko talega na kena vale ni bula, vale ni lotu, paipo, koronivuli, vale ni walesi kei na sitoa ka toka kina edua na vanua ni sisili.
- Veika era vakayacori tu e loma ni koro – nodra dau savasava na marama e na veiucui wai, era dau veimau ko ira na tagane, ka ra dau qito talega na kena cauravou.

2. Wasei ira na lewe ni vuli me rauta ni va na i wasewase. E dua na i wasewase e dodonu me matataka na veitabana ka ra sa vakavakarau tu mera vakatoroicaketaka na koro oqo.
 - Tabana ni Teitei – Teitei kei na Susu vuaka
 - Tabana ni Marama – vakaduri bisinisi
 - Tabana ni Bula – Vale ni wai
 - Tabana ni Tabagone – Vuli ni veika raraba.
3. Dou veivosakitaki vaka i wasewase na i tuvatuva cava dou na vakayagataka mo dou ciqomi ira kina na via mai vakayaco bisinisi tiko ena nomudou loma ni koro. Solia e 15 na miniti me vakayacori kina na veitalanoa oqo.
4. Kerea dua vei ira na lewe ni wasewase me mai vakamacalataka na veika eratou sa nanuma ni dodonu me vakayacori. Na veika kece sa tukuni tiko oqo me na qai volai tiko ena dua na newsprint ka dodonu me tiko talega kina na veika oqo:
 - O cei e vakailavotaka?
 - Na mataqali veivakataoroicaketaki cava kei na cava na i naki ni veivakataoroicaketaki oqo.
 - Na mataqali veikilai cava o na vakayacora,
 - Na nomu veikilaitaki iko kei ira na veitabana tale eso,
 - Na gaunaisala cava e rawa ni caka me vakakaukauwataka na veidinadinati oqo.

5. Liutaka edua na veitalanoa ena vica na taro oqo:

- Na cava e rawa ni caka me vakavinakataka kina na nomudrau veidinadinati?
- E dua beka vei iratou na veivakatorocaketaki oqo e vakabibitaka na veika era gadreva na lewe ni koro? Baleta na cava?
- Na mataqali veitalanoa cava o rawa ni vakayacora me rawa vinaka kina na veika e gadrevi?
- Na gaunisala cava e rawa ni vakaukauwataki kina na cakacakavata vei rau na i wasewase oqo?

Tuvatuva vou ni veiliutaki

E so na veikorokoro era dau solia nai matai ni macawa mera dau veisiko mai kina o ira na vakaillesilesi vakamatanitu, ka qai dau qai soli na vo ni macawa mera qarava kina na nodra cakacaka ena nodra dui vei vale.

Tukutuku nona na Dauniveituberi:

E duidui na veitabana ka duidui talega na i tuvatuva era dau vakarautaka me baleta na veivakatoroicaketaki e dau qaravi ena veikorokoro. E ra dau vakaraica talega na veika eso e tu ka rawa ni vakavuna na veileti se veiba ena loma ni tikotiko kei ira na veitabana tale eso.

O ira na veitabana ka ra dau veiqaravi ena veikorokoro

Dikevi ni Veisau

Kena i naki: Me vakarautaki e dua na i tuvatuva me rawa ni talevi lesu tiko kina na veika sa mai caka rawa.

Veika me na Vakarautaki: Newsprint, peni maka, dua na sabolo ni tuvatuva vakarautaki, pepa vata kei na peni.

Tuvatuva ni Veituberi:

1. Kerei ira na lewe ni vuli mera cakacaka vata ena dua ga na i wasewase. Vakabira na sabolo ni tuvatuva vakarautaki e lalaga.
2. Mera qai vola sobu na i wasewase na sala cava era na taleva lesu kina na toso ni nodra i tuvatuva vakoro?
3. Ni sa vakaleweni oti na i lavelave, me vakadonui vata e dua na gauna me talevi kina na project. Kerea vei ira na vuli me ra raica na takete kei na ka sa qaravi rawa. E rawa ni vakayagataki na tiki ni pepa dui roka me kabi ena i lavelave ni tuvatuva ni koro.

Sabolo ni tuvatuva vakarautaki

Leqa e kunei	Nai wai ni leqa e laurai	Na ka ena vakayacori	O cei me qarava se raica na kena caka	Na veisau cava e laurai	Na cava ena tarava mai.
E sega ni dua e matataka Sega ni dua na timi e tu me liutaka na kena dau leqa na wai	1. Dua na komiti ni wai 2. Me dau talevi wasoma 3. Volai ka vakamatatataki na taqomaki na meda wai ni gunu 3. Vola i vola ena veikabani ka rawa ni na vukea mai na koro	Buli edua na komiti ni wai Talevi wasoma na i vurevure ni wai None	Matabose vakoro Komiti ni wai Komiti ni wai kei na turaga ni koro.	Levu era sa muria tiko na veika e vunautaki tiko Veisau nai tuvaki ni wai.	Me dau vakau na ripote ena veigauna kece sara ni bose vakaro Me dau talevi vakawasoma na taqe ni wai kei nai vurevure ni wai.
Lilai tiko na kaukauwa ni wai	1. Biu na paipo kaukauwa ka rawa ni taura na kaukauwa ni wai. 2. Vakayagataki talega na wai ni uca.	Vakaraici na i sau ni kena vakavinakataki na paipo ni wai	Komiti ni wai	Levu ga na gauna me vunautaki kina na bibi ni wai.	Levu na gauna me dau sikovi kina na i vurevure ni wai.

4. Veitalanoa kei ira na lewe ni vuli ena veitaro oqo.
- Na veisau cava sa mai rawati?
 - Na cava na leqa e a basika?
 - E da rawa ni vakarautaka vakacava na veisau sa mai yaco?
 - Me dau vakarautaki soti ena gauna cava?
 - O cei me nona i tavi na kena talevi na vei cakacaka sa mai rawa?
 - E da rawa ni vakacurumi ira rawa vakacava na lewe ni koro me ra veivuke mai ena kena talevi na veika oqo?
5. Wasewasea na vei leqa oqo ena vica nai ulutaga lelevu:
- Na leqa eda rawa ni walia – me wali vakacava, na cava me caka.
 - Na leqa eda sega soti ni kila vinaka – o cei me kauta mai nai tukutuku – me kau mai vakacava, na gauna cava me kau mai kina?
 - Na leqa eda sega ni rawa ni walia – o cei e rawa ni vukei keda – eda rawa ni kauta mai vakacava na nodra veivuke.
6. Tinia na vuli ena dua na masu se dua na qito me rawa ni ra marautaka kina na veika era sa rawata.

Tikina bibi me nomu:

- E dodonu me dau talevi na veivatakatoroicaketaki ena gauna sa tekivu tiko kina, se na gauna sa vakayacori oti kina. Oqo me na vakayacori ni oti e 6 na vula se 1 na yabaki.
- Oqo e dodonu mera vakayacora e lewe levu na lewe ni vanua ka vaka kina o ira na vakaillesilesi vaka matanitu tale eso. E na gauna era veisiko tiko kina e dodonu mera tarogi ira tiko ena vica nai veitaro oqo.
 - Na cava na levu ni veivakatorocaketaki e vakayacori ena koro?
 - E vica na i tuvatuva sa vo me vakayacori?
 - Na cava sa vakavotukanataki?
 - E dua na ka dredre dou sotava?
 - E dua na ka e dodonu me vakavinakataka?

Na i Kuri ni Ulutaga

Na i Dusidusi ki na Vakarorogo Vinaka

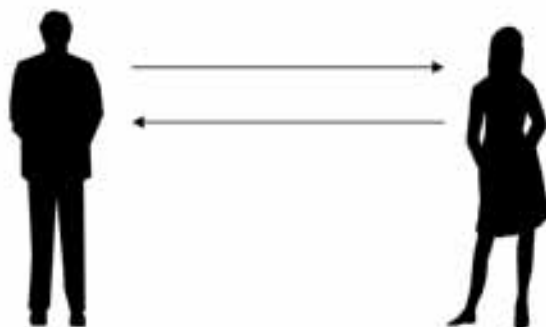
1. Me yadara na noda vakasama: E dui tu na noda tuli yadua (psychological deaf spots), na gauna eda dau vakarogoca ga kina na noda nanuma kei na ka eda gadreva. Ni da sogota na noda kato ni vakarorogo, e lutu sara ga kina sega (zero) na i vakatagedegede ni noda kila.
2. Mo yadrava na kaukauwa ni vosa: E so na vosa ena rawa ni vakavu cudru kevaka eda sega ni rogoca sara vakavinaka na ka e tukuni ka da rogoca wale ga kena revurevu e tautuba. Me vaka na nodra vosa na vugoda, na i taukei ni vale, na noda vakatalai se na tubu ni rede.
3. Rogoca na ka e tukuni: O ira na dau vakarorogo era rogoca na uto ni ka e vinakati me vakadewataki. E ra rawa ni ra siqema na dina mai na ka wale, na nanuma mai na kena i vakaraitaki kei na i vakadinadina mai na veiba walega.
4. Na cakacaka ni vakarorogo: Na vakarorogo e cakacaka dredre. E vakatotototaka na pamu ni uto, na drodro totolo ni dra kei na tubu ni noda katakata.
5. Me veitaratara sega na veivosaki: Na noda veirai mata e rawa ni vakaraitaka na dina ni ka e tukuna o koya e vosa tiko. Ni o vakaraitaka na nomu taleitaka na ka e tukuni e vakaraitaki ni sa donu na veivosaki.
6. Sogolatia na veika e rawa ni vakataotaka na veivosaki
7. Vakadeitaka na nomu vakasama: Vulica mo dau taleitaka na vakarorogo ka valuta na ka e tukuna na nomu vakasama.
8. Vakalevutaka na totolo ni nomu vakasama: E levu e ra vosa me rauta e 125 dua na miniti ia na vakarorogo e tiko e ena 500 dua na miniti. Me vakayagataki na vo ni vakarorogo:
 - a. Tovolea mo nanamaki ena ka e tukuni. Na cava sara mada na ka e via tukuna?
 - b. Mo vakasamataka vinaka na ka e tukuni mai.
 - c. Vakarautaka na ka e tukuni ena nomu vakasamataka vinaka.
 - d. Vakarogoca na veiyatuvosa, qarauna talega e so na nona i vukivuki, rairai ni matana kei na i rogorogo ni domona.

Walewale ni Vakarorogo

1. Vakavakarau – mo kila vinaka na uto ni vakasama, na vosa e tukuni, kei na so na i tatao e tu e lomada.
2. Vakarorogo vinaka – vakarorogo vinaka ka biuta vakatikitiki na noda nanuma ka vakanamata kina ka e tukuni.
3. Sosogoni – nanuma na uto ni ka e tukuni.
4. Rogoca na veiyatuvosa kece – rogoca na i walewale ni ka e tukuni, na rorogo ni domo kei na i vukivuki.
5. Dau taro – mo taroga na ka e sega ni matata me rawa ni matata vinaka.
6. Vola sobu – mo vola na ka bibi e tukuni kei na veitarataravi ni ka e tukuni.
7. Vola vakaleleka – vola vakaleleka na ka e tukuni e na dua tale na kena i tukutukuni e rawarawa vei iko.
8. Rai Iesu – Vakalewa vinaka na veivosaki se na cava na ka e tukuni ni oti na nomu vakadikeva na nomu nanuma.
9. Soli i tukutuku Iesu – me vakaraitaki Iesu na veika e ciqomi rawa ena ka e tukuni.
10. Veidutaitaka – veidutaitaka kei na so na i tukutuku o sa kila oti.
11. Raitayaloyalotaka – raitayaloyalotaka na ka e tukuni se vakacava na kena i rairai ni da rogoca vakavakasama.
12. Vakaraitaka ni o vakarorogo – mo vakaraitaka ni o vakarorogo dina.
13. Me matata na nomu vakaio ena veivosaki – e namaka o koya e vosa tiko ni o sa rogoca na ka e tukuni.

Walewale ni Veitaratara

Tatao ni veitaratara	Walewale me vinaka kina na veitaratara
<ul style="list-style-type: none"> o Rogoca ga na ka eda via rogoca o E duidui na i vakatagedegede ni nodrau rai na veivosaki tiko. o Vakalelewa o koya e vakarorogo. o E duidui na i balebale ni vosa e rogoci. o Ni da vakarorogo ena noda nanuma ga vakataki keda. <p><i>E yaco ga kina na duidui kei na veilecayaki.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> o Dau tukutuku lesu tale. o Drau veirai mata ena gauna ni veivosaki. o Dau kidava na nodra i walewale na vakarorogo. o Dau qarauna na gauna o taro kina. o Vakadeitaka na vosa ena nomu i vukivuki se i rairai. o Vosa e rawarawa ni kilai. o Me matata ni sa oti na veivosaki.

NA I LUTUA NI CAKACAKA VATA

E levu sara na i lutua ni cakacaka vata. E sega ni dau rawati rawarawa ia e ra usutu ni duavata ena noda veisoqosoqo, veikomiti, wasewase se lewe ni koro.

1. Na cakacaka vata e gadrevi kina na noda kila na i naki kei na noda dina ena i tavi eda kacivi kina ena noda i wasewase.
2. Na cakacaka vata e gadrevi kina na noda vakayagataka vakamatau na i vurevure se i yau e dui tu vei keda se ena loma ni noda i wasewase..
3. E rawati na cakacaka vata ena veirogorogoci, na noda kila na nodra gagadre tale eso kei na kena cuqeni na noda bulibuli ka.
4. E rawa na cakacaka vata keda veiwaseitaka na i tavi vakaveiliutaki.
5. Na cakacaka vata e gadrevi kina na tarai cake ni noda kila na veitarataravi ni kena wali na veileqa eso kei na bula ni noda vakatulewa.
6. E kilai na cakacaka vata ena nodratou lesuva wasoma na lewe ni soqosoqo na i vakatagedegede ni nodratou toso kei na nodratou vakavinakataka e levu na ka.
7. Na duavata e gadreva kina na noda dau veitalanoa vakalevu ka vinaka tu na i vakarau ni noda veimaliwai.
8. E rawati na cakacaka vata se dua vata keda wilika na ka eda lewena me noda sara ga se dua na ka eda taukena.

Veitalanoa Vakaiwasewase Kei Na Bose Ka

E dui tu na talei ni noda bosebese ka se veitalanoa. Ia e tu talega na na veiwalewale eso e rawa ni na uasivi cake kina na noda dau sota ka rawa ni dau qaravi vinaka kina na ka e bosei. E tu tale ga na ka e rawa vakataotaka na noda sasaga. Oqo e rawa ni yaco ena i tavi e qaravi vakaiwasewase se na gauna ni veitalanoa.

Oqo e vica na ka e rawa ni tara cake na bula ni noda dau bose ka:

A. Na i tavi me qaravi

1. Me ra cavuikalawa kece na lewena me ra dikeva na i tavi, vakamatataki e levu na ka, veivosakitaki eso na vakasama vovou kei na so tale.
2. Na i tavi me matata vei ira na lewena me rawa ni ra ciqoma kina.
3. Me ra kila na lewena na cava e vinakati ia, ke sega mera dau taroga.
4. Me ra dau veiwasei vakalevu na lewena ena ka me caka kei na nodra nanuma.
5. Me ra dau rogoca vinaka na nodra vakatutu e so tale ka kerea me dau vakamatataki na ka e sega ni matata.
6. Me da vakanamata ga ena ka e vinakati.
7. Me matata na veitarataravi ni tukutuku, ni biu eso na vakasama vovou se vakatovolei ni dua na vakasama.
8. Ke dua na ka e vakatovolei me laurai ni rau lako vata kei na ka e vinakati.

B. Na veitarataravi ni ka e gadrevi

1. Me ra duavata na lewena e na veitarataravi ni ka e bosei.
2. Me tiko na i tuvatuva ni railesu.
3. Na draki ni veimaliwai ena vukea na cakacaka vata.
4. Me dau rogoci na uto ni ka e tukuni, me kua wale ga ena vosa ka cavuti, ena dina ni ka e cavuti kei na rairai nei koya ka tukuna.
5. E tiko na gauna era dau vakaraitaka kina na nodra nanuma na lewena.
6. Me dau wali na veiba tubu koso ena gauna ni veitalanoa.
7. Me wali na leqa, me ra duavata ke tiko na duidui ka me vakabose na ka kece ga.
8. Me tiko na gauna me raici lesu kina na bula ni duavata kei na vakatutu ka.

Veitalanoa Vakaiwasewase Kei Na Bose Ka

Na i tatao ni dua na veivosaki:

E na i tavi e qaravi.

1. Lailai na noda kila kei na noda qarava na ka e vinakati.
2. Lailai na noda solia, se vakasaqara e so na i tukutuku mai vei ira na lewena.
3. Noda sega ni vakanamata kina ka e gadrevi.
4. Na noda dau vakaio tu sega ni vakasama.
5. Noda sega ni kerea me vakamatatataki na ka e sega ni matata mai vei ira era vosa.
6. Na veitalanoataki ni talanoa se ulutaga e sega ni dodonu me veitalanoataki se bibi me kilai.

Ena veitarataravi ni ka me caka

1. Sega na duavata ena veitarataravi ni ka e caka.
2. Na draki ni bula me vakatulewa tiko ga e dua se lewe rua walega.
3. Noda sega ni rawa ni vakarorogo vei ira tale eso.
4. Noda takoso ena gauna e vosa tiko kina e dua.
5. Noda vakamosia na yalodra tale eso ka sega ni da qai cakava kina e dua na ka.
6. Nodra vakasuka eso se na nodra vakacegui o ira era sega ni cakava vinaka na nodra i tavi.
7. Sega ni dau lesuvi na ka e veivosakitaki.
8. Na veicoqacoqa e na so na ka e baleti ira ga.
9. Noda vakalewa na ka era kaya eso ka biuti ira sobu ki ra ena noda vakasalataki ira.
10. Na noda saga vakaukauwa me da kilai se rogo ena veiliutaki.
11. Na duri ni so na veiwasewase lalai.
12. Noda saga me rawa ga na lomada.

Ke dua e dau saqata se vakatataotaka na toso ena rawa ni cakava ke dau rarawa na lomana ena vuku ni ka e yaco ena gauna ni veivosaki ka sega baleta na i vakatagedegede ni nona kila ka.

Ke dua na lewe ni bose e vakila ni:

- sega ni matatata na nona i tavi ena i wasewase se
- nodra i tavi na i wasewase e sega soti ni yaga se
- dodonu me vakalevutaka na nona gumatua mai na ka e vakayacora tiko
- ratou sega ni vinakati koya tiko na lewe ni nona i wasewase, ena dau veisaqasaqa vakalevu ena so na gauna.

Ni kidavi rawa na tikina 'oya, ena rawa ni vukei ira na lewe ni soqosoqo me ratou na kila na ka e yaco tiko ena i wasewase.

Walewale Ni Veiliutaki

Enabling Leadership participation	Leader calls on members to identify limits, explore situation, make decision	Leader maintains a facilitating role allowing members to identify situations or problems, identify limits, explore and make decisions.
Consultative Leadership security	Leader defines limits, calls on members to make decision	Leader shares any "givens" (e.g., funds available, time parameters, etc.) and facilitates a decision by members on basis of limitations
	Leader calls on members to make decision but holds veto	Leader calls on group to identify situation and limitations, explore and make decision contingent on leader's veto power.
	Leader presents situation, gets input, makes decision	Leader identifies situation or problem and moves into a facilitating role to surface assumptions and suggestions, then moves out of facilitating role and makes a decision.
Authoritarian Leadership survival	Leader presents tentative decision subject to change	Leader announces his "tentative" decision and announces that he is open to questions of clarification and discussion. (Dialogue with willingness to change decision if necessary)
	Leader presents decision and invites questions of clarification	Leader announces his decision but responds in impromptu basis with rationale based on the clarification questions from the members. (Dialogue with no expressed willingness to change decision)
	Leader presents decision but "sells" it to members	Leader announces his decision and shares the reasons behind it, which were prepared in advance. (Monologue)
	Leader makes decision and announces it	Leader announces his decision with no feeling of responsibility or accountability to share the reasons.

Noda Walia na Leqa kei na Noda Tuvatuva Ka

E lima tiko na i kalawa me da muria en gauna eda sotava kina na leqa se ena gauna meda vakatulewa kina. Na veikalawa oqo ena rawa ni vukea me matata kina na ka eda cakava ena gauna eda donumaka kina na leqa se gauna ni noda vakatulewa.

1. Dikeva na leqa

- Mo vakataroga vakataki iko, “Na cava sara mada na leqa dina?” Ke sega ni matata na leqa dina, ena sega tale ga ni matata na kena i wali! Ni matata vinaka na leqa ena vukea na kena qarai na i wali dina.
- Ni basika eso na leqa, e rawa ni kena revurevu wale ga ia e davu koto e ra e so na vu dina ni leqa lelevu.
- Mo raica na leqa ni sala me vukea cake kina na “Me kua ni da kaya ni leqa oqo e vakataotaka na veivosaki,” ka me da kaya ni basika na leqa ena sala me rawa ni vukei cake kina na noda bosebose ka kei na noda vakatulewa.

2. Vakasokumuna na veiwali ni leqa e rawa ni kilai

- Mo tarogi iko mada, “Na cava soti mada na i wali ni leqa e so e kilai?” Vola sobu na i wali ni leqa kece o nanuma rawa ka kakua mada ni tekivu vakalewa e dua. (Na i tuvatuva oqo e vaka ga na ‘brain storming’).
- E na vinaka ke wasei tani na vakasama kece mai na kena e qai vakalewai. Na kena e na qai vakalewai se vakadikevi me qai katolu ni kalawa. Ke na vakalewai na leqa e na i karua ni kalawa, ena rawa ni tarova na kena qarai eso na veivakasama vinaka tale eso.
- Me volai na i wali ni leqa ena kena levu ga e rawa. E so e ra kaya ni vinaka ni noda digidigi ena vakatau ena levu ni ka eda vakasoqona vata e na i karua ni kalawa.

Noda Walia na Leqa kei na Noda Tuvatuva Ka

3. Vakadikeva vinaka na i wali ni leqa ka digitaka na kena e vinaka duadua.

- Mo taroga, “Mai na kena era sa volai koto e cake, e vei beka na kena e vinaka duadua?”
- Vakarautaka na kena vinaka kei na kena ca na i wali ni leqa kece era sa volai rawa.
- Vakadreta me ra saqata e so na vakasama me rawa ni vakavure vakasama kina ena kena me na digitaki. Me qarauni na kena e dau vakadonui rawarawa ka ni sega ni dau vakasamitaki vinaka ena so na gauna. Ia me kua soti na dau saqa vakalevu ka ni rawa ni vakavuna na veisaqasaqa ni vakasama. Tovolea mo wasea tani na i wali ni leqa mai na kena e tukuna.
- E rua tiko na i dusidusi kina vakatulewa vinaka. E dua na matau ni nomu vakatulewa. Mo taroga vei iko, “E na sotava beka na ka e vinakati? Ena walia vinaka beka na leqa?” Na kena i karua, “Ena rawarawa beka kena qaravi na i wali ni leqa sa digitaki?”
- Ke o raica ni yaga me dua na veivuke mai vei ira na kena dau, me ra sureti ni bera ni vakadeitaki na i otioti ni vakatulewa. Me ra kua ni qai sureti ni sa biu oti na i otioti ni vakatulewa!

4. Cakacakataki na vakatulewa.

- Mo lewa vinaka na veitarataravi ni ka me caka ni bera ni vakayacori e dua na ka. Mo tarogi iko, “O cei me qarava na cava?” E na gauna cava? Ena caka vakacava?” Me matata vinaka: me biu na yaca ena i tavi sa tu me qaravi.
- Na vakatulewa ka sega ni matailalaitaki ena sega soti ni yaga se qaravi sara vakavinaka. E levu sara na vakatulewa vinaka e sega ni dau yaga baleta ni sega ni matata na kena tuvani se tuvatuvakataki.
- Na taro talega me da taroga o ya, “O cei tale me na veivuke ena soli ni vakasala e na i wali ni leqa?”

5. Talevi Iesu na ka e qaravi

- Mo taroga, “E na kilai vakacava ni yaga na ka e qaravi?” Me matata na gauna kei na sala me Iesuvi tale kina na ka sa qaravi oti.

SWOT Analysis

<p>KAUKAUWA (Na vinaka)</p> <ul style="list-style-type: none">• Tu vakarawarawa na kena i yaya• Lailai na i lavo e vakayagataki kina.• Sa tu rawa o ira era kena dau• Tu na ka e rawa ni veisosomitaki• Levu na ka vinaka e kune kina. <p>VAKALEVUTAKA!</p>	<p>MALUMALUMU (Na leqa e tiko kina)</p> <ul style="list-style-type: none">• Sega ni vinaka na kena yavutaki.• Sau levu• Sega soti na kena dau.• Yaya ni cakacaka makawa se kena mataqatali makawa. <p>VAKATAWAYAGATAKA.</p>
<p>KATUBA TALE ESO (Veika e rawa mai kina)</p> <ul style="list-style-type: none">• Sega na veiqatitaki ni bisinisi.• Vinaka na kena polisi ni matanitu.• Toso cake tiko ga nai wiliwili.• Toso vinaka na i sau <p>VAKAYAGATAKA VINAKA!</p>	<p>TATAO (na l tatao e tiko)</p> <ul style="list-style-type: none">• Toso cake na i sau ni bula.• Veiqati vakabisinisi.• Leqa vakacalaka.• Lailai na kena i yaya bibi. . <p>VAKALAILAI TAKI NA KA E VUNA.</p>

A large, stylized tree graphic in a light orange color, positioned on the left side of the page. The tree has a thick trunk and several large, detailed leaves with visible veins.

Linking Knowledge To Change

LIVE & LEARN ENVIRONMENTAL EDUCATION

